

Gorenjska v halštatskem obdobju Uvodnik in kratek oris

The Gorenjska region in the Hallstatt period An introduction and brief outline

Biba TERŽAN

Izvleček

V času kulture žarnih grobišč, zlasti v prehodnem obdobju v starejšo železno dobo se je na Gorenjskem izoblikovala posebna kulturna skupina, ki jo označuje vrsta njej lastnih značilnosti: 1 – naselbine v več nivojih z jedrom na vzpetini oz. naravno zavarovanem kraju in spodnjim naseljem v dolini/ kotlini (Kranj, Bled, Mengeš, Ljubljana), za katere menimo, da predstavljajo središča lokalnega značaja; 2 – žgan pokop tako v planih grobovih/grobiščih kot tudi v gomilah, pogosto s centralnimi grobnimi kamrami; 3 – grobovi so pretežno opremljeni s skromnimi pridatki, izjeme predstavljajo le nekateri grobovi z večjim številom keramičnih posod, ki tvorijo jedilno-pivske servise in nekateri bogatejši ženski grobovi, ki izstopajo po svojem nakitu. Moški grobovi so povečini skromno opremljeni, v starejšem halštatskem obdobju v njih praviloma ni orožja. Do sprememb v prilaganju orožja v grobove je prišlo v mlajšem obdobju, kar pa ni značilno le za Gorenjsko, temveč je veliko širši fenomen.

Kljub očitnim podobnostim in stikom Gorenjske s sosednjimi kulturnimi skupinami, kot so skupina Breg/Frög na Koroškem in štajersko-panonska skupina, estenska in svetolucijska skupina ter dolenjska skupina, so razlike med njimi tako evidentne, da v samosvojest gorenjske ali gorenjsko-ljubljanske kulturne skupine v halštatskem obdobju ni za dvomiti.

Ključne besede: Gorenjska; starejša železna doba; naselbine; depojske najdbe; način pokopa; žgan plan grob; gomile; grobni pridatki; kulturni stiki

Abstract

In the Late Urnfield culture and transition to the Early Iron Age a special cultural group developed in the region of Gorenjska, which has a number of distinguishing features: 1 – settlements extend on several levels with the core on the top of a hill or naturally protected raised ground and a lower part in the valley/plain below (Kranj, Bled, Mengeš and Ljubljana) and may be seen as local centres; 2 – cremation burial in both flat and tumulus graves/cemeteries, the tumuli frequently with central burial chambers; 3 – graves with mostly modest goods, with the exceptions being burials with a large number of ceramic vessels forming sets. The rich graves mostly belong to women, standing out in their jewellery. Men are buried with modest goods, in the Early Hallstatt period commonly without weapons. These begin to be placed in graves in the Late Hallstatt period, which is a phenomenon not limited to Gorenjska, but rather observable much wider, across the adjacent regions and cultural groups.

The community living in Gorenjska had clear commonalities and connections with neighbouring cultural groups such as the Frög/Breg group in Carinthia and the Styrian-Pannonian group, Este and Sveta Lucija, as well as Dolenjska groups. In spite of several, although different commonalities with each other of them, there are also clearly observable differences that reveal a specific and well-distinguishable nature of the Gorenjska or Gorenjska-Ljubljana cultural group in the Hallstatt period.

Keywords: Gorenjska; Early Iron Age; settlement; hoard finds; burial rites; flat cremation graves; tumuli; grave goods; cultural contacts with neighbouring groups

Sl. 1: Halštatske kulture skupine v Sloveniji in sosednjih pokrajinah. Območje gorenjsko-ljubljanske skupine (rumeno) in lega kompleksnih arheoloških najdišč, ki so obravnavana v prispevkih simpozija.

Fig. 1: Hallstatt cultural groups in Slovenia and neighbouring regions with marked area of the Gorenjska-Ljubljana group (yellow) and the complex archaeological sites mentioned in the contributions at the Gabrovec Day symposium.

Že petič je v letu 2021 potekalo strokovno srečanje “Gabrovčev dan”. Na tem so bile v tematskem sklopu “Halštatske kulturne skupine na območju Slovenije” predstavljene nove arheološke raziskave na Gorenjskem. Z njimi se je zaključil ciklus predstavitev kulturnih skupin v starejši železni dobi na Slovenskem (glej Arheološki vestnik 70–73), a je hkrati pomenil zaradi svoje uspešnosti in odzivnosti v strokovnih krogih tako doma kot v tujini spodbudo za nadaljevanje vsakoletne prireditve

“Gabrovčev dan”.¹ Čeprav je bilo srečanje zaradi izrednih pandemičnih razmer večkrat preloženo in končno izvedeno šele 16. septembra 2021, je bilo

¹ Tematsko bo naslednji sklop posvečen novim arheološkim raziskavam bronaste dobe. Prvo strokovno srečanje o tej temi je potekalo 26. maja 2022, predstavljene so bile nove raziskave v severovzhodni Sloveniji – v Prekmurju in na Štajerskem, prispevki bodo objavljeni v naslednji številki Arheološkega vestnika (v nadaljevanju AV).

dobro obiskano in zvrstilo se je kar 11 referatov. Žal tudi tokrat vsi predavatelji niso pripravili svojih referatov za objavo v tej številki Arheološkega vestnika, kljub temu pa zbrani prispevki prinašajo pomembne novosti in nove vpoglede v kulturno skupino, ki je poseljevala Gorenjsko v starejši železni dobi.

Prazgodovino Gorenjske je Stane Gabrovec proučeval že v svoji disertaciji (1961)² ter nato svoje raziskave objavil v temeljnih člankih, kot so tisti o mestu Kranja (1960a), o Bledu (1960b) in o območju Kamnika (1965), pa tudi v ključni razpravi o halštatskem obdobju v Sloveniji (1964–65 in 1966).³ V njih je navedel glavne značilnosti materialne kulture starejše železne dobe na Gorenjskem in jih označil kot spoj kulturnih prvin svetolucijske na eni in dolenske kulturne skupine na drugi strani. Ta ugotovitev se zdi še vedno ustrezna. Tudi pri časovni opredelitvi halštatskodobnih najdb iz Gorenjske, ki so bile takrat razmeroma maloštevilne, se je oprl na kronološko shemo svetolucijske in dolenske halštatske skupine. Bogat ženski grob iz Kranja – Vila Prah, grob 1 – pa mu je celo služil kot vodilni predstavnik ženske nošnje za časovni horizont Podzemelj 2 v kronološki periodizaciji za dolensko halštatsko skupino.⁴

V svojih poznejših delih, ko je bilo v celoti objavljeno prazgodovinsko žarno grobišče, odkrito na dvorišču SAZU in Gosposki ulici v Ljubljani,⁵ je Gabrovec vpeljal pojem “ljubljska skupina”.⁶ Vanjo je vključil tako arheološka najdišča na Dolenskem, kot so žarne nekropole v okolici Mokronoga in Novega mesta, kot tudi najdišča na Gorenjskem vse do Bleda.⁷ Hkrati je pokazal, da moramo začetek ljubljanske skupine iskati že v času kulture žarnih grobišč, ki ga je tedaj opredelil kot stopnja Ljubljana 1 in ga vzporejal s stopnjo Ha B1 kulture žarnih grobišč.⁸ V to časovno stopnjo sodijo tudi posamezni grobovi z Bleda – Pristave (glej tu Bitenc, t. 1: 17–23; 4: 13–14). Vendar so najnovejše raziskave Brine Škvor Jernejčič pokazale, da so najzgodnejši grobovi iz ljubljanske

žarne nekropole na dvorišču SAZU še starejši, saj radiokarbonske datacije dovoljujejo predpostavko, da sodijo že v začetne faze pozne bronaste dobe, t.j. Bd D/Ha A1⁹. To pa pomeni, da je oznaka “ljubljska skupina” primerna za najdišča v osrednji Sloveniji. Ta se razlikujejo od tistih iz žarnogrobiščne dobovske skupine v Posavju in vzhodnih predelih Dolenske ter tudi od tistih iz ruške skupine v Podravju in sodijo v časovni okvir pozne bronaste dobe oz. kulture žarnih grobišč.¹⁰ Kajti v prehodnem obdobju v zgodnjo železno dobo je zaslediti tudi na Gorenjskem vključno z Ljubljano opazne spremembe na različnih kulturnih ravneh (npr. v načinih pokopavanja in v materialni kulturi), ki so predstavljene tudi v tukajšnjih prispevkih.¹¹ Naše mnenje je, da se je na tradiciji kulture žarnih grobišč ljubljanske skupine, a z novimi elementi v duhu časa izoblikovala tudi na Gorenjskem nova kulturna entiteta in zanjo predlagamo prvotno poimenovanje “gorenjska” ali vsaj “gorenjsko-ljubljanska halštatska kulturna skupina”.

POSELITEV IN NASELBINE

Čeprav v zadnjih desetletjih na Gorenjskem ni bilo večjih sistematičnih arheoloških izkopavanj, temveč so potekala le izkopavanja v okviru spomeniškovarstvenih zaščitnih posegov in je zato naše poznavanje tako naselbin kot nekropol iz starejše železne dobe še vedno zelo skromno, bomo kljub temu poskusili predstaviti nekaj zanimivih novih dognanj, zlasti v zvezi s poselitvijo.

Kot pokrajina je Gorenjska geografsko jasno zamejena na severu in severovzhodu s Karavankami in Kamniško-Savinjskimi Alpami, na zahodu z Julijskimi Alpami ter Škofjeloškim hribovjem in Polhograjskimi dolomiti, le na jugu je pokrajina bolj odprta, na eni strani vzdolž nižinskih predelov ob reki Savi proti jugovzhodu in na drugi strani s prostranim ljubljanskim barjem, ki pa je vendarle predstavljalo posebne vrste bariero. Pečat pokrajini dajejo poleg visokih gora – kot impresivna scenska

² Disertacijo z naslovom “Prazgodovina Gorenjske” je S. Gabrovec obranil na univerzi v Zadru.

³ Glej Gabrovec 1960a, 14–21; isti 1960b; isti 1965, 95–113; isti 1964–65, 25; isti 1966, 5–9, 24–26, sl. 2–3.

⁴ Gabrovec 1960a, t. 1–3; isti 1964–65, 32; isti 1966, 24–26, sl. 2–3.

⁵ Starè 1954; Puš 1971; isti 1982; isti 1983.

⁶ Gabrovec 1973; isti 1983; isti 1987.

⁷ Gabrovec 1973, 348; isti 1987; isti 1999, 150, 155–156, 178, 180–181.

⁸ Gabrovec 1973, 351–355; isti 1983.

⁹ Škvor Jernejčič 2014a; ista 2021. Za datacijo grobov na območju NUK II glej Gaspari 2014, 386–391, sl. 22. 2. 1–5.

¹⁰ Upoštevajoč tako zgodnje radiokarbonske datacije določenih grobov iz Ljubljane že v 13. st. pr. n. št. se odpira vrsta vprašanj, npr. za kako razširjen fenomen gre pri teh začetkih “ljubljske skupine” in katera najdišča iz pozne bronaste dobe v osrednji Sloveniji ji lahko pripišemo ter v kakšnem odnosu je bila/so bila do poselitve horizonta Oloris–Podsmreka.

¹¹ Glej tudi Škvor Jernejčič 2014b; ista 2018.

kulisa – nižave široke Savske doline med Jesenicami in Ljubljano, a za poselitev so bile povečini izbrane v pokrajini naravno izstopajoče točke ter višinske lege na obrobjih Savske doline in vanjo stekajočih se dolin (sl. 1).

Med najbolj markantne kraje gotovo sodi Kranj, ki leži na visokem platoju nad kanjonom Kokre pri njenem sotočju s Savo. Kot so pokazala številna arheološka izkopavanja zaščitne narave v današnjem mestnem jedru in tudi Na Lajhu ob vznožju Pungarta, je bil kraj prvič poseljen že v času poznega neolitika oz. zgodnje bakrene dobe,¹² nato pa znova v pozni bronasti dobi, predvsem pa v časovnih stopnjah Ha B2-3 ter Ha C, t.j. v zgodnji železni dobi, ko je bila poselitev najbolj intenzivna. Zdi se, da je kranjska naselbina po krajšem kriznem obdobju doživela ponovni vzpon v mlajšem halštatskem obdobju, v certoškem in negovskem horizontu (glej tu Sagadin).¹³ Po svoji legi spominja halštatskodobna naselbina v Kranju na istodobno naselbino na Mostu na Soči, ki je prav tako zrasla na visokem, nad kanjonskim sotočjem rek Soče in Idrijce dvignjenim pomolom.¹⁴ Zanimivo pa je, da se je halštatskodobna naselbina v Kranju razprostirala na dveh nivojih, poseljen ni bil le visoko ležeči plato pomola nad obema rekama, temveč tudi spodnja terasa Na Lajhu – tik nad Savo. Kot so pokazale arheološke, dendrokronološke in radiokarbonske analize, so bile stavbe na tej spodnji terasi prvič postavljene že okrog leta 800 pr. n. št., nato pa obnovljene med 750 in 670 pr. n. št., torej sodi poselitev te terase v čas prehodne oz. formativne faze zgodnje železne dobe in v razvito stopnjo Ha C.¹⁵ Kakšno vlogo je imel ta spodnji del naselbine ob Savi, na osnovi dosedanjih najdb ni mogoče presoditi – ali je bil pristan in hkrati povezan s prehodom čez reko, bo treba še raziskati. Jedro naselbine je bilo dvignjeno visoko nad obe reki, širilo se je na platoju med Pungartom na jugu, severni rob naselja pa je segal še severneje od Maistrovega trga in morda celo do območja

¹² Dolinar 2016.

¹³ Prispevke iz sklopa "Gabrovčevega dne" v tem zvezku AV v nadaljevanju citiramo le z imenom avtorjev: npr. glej tu Sagadin. Žal referenti R. Urankar, P. Janežič in G. Gruden, ki so na simpoziju poročali o arheoloških izkopavanjih v Kranju, niso oddali svojih prispevkov za to številko AV; zato gre posebna zahvala Milanu Sagadinu, ki se je odzval naši prošnji in podal tu objavljeni pregled arheoloških raziskav v Kranju.

¹⁴ Primerjaj Svoljšak, Dular 2016, 11–15, sl. 1–3; Mlinar 2005, 4, 11, 16–17.

¹⁵ Gerbec *et al.* 2014, 319–332; glej tudi Gruden 2016.

današnjega hotela Creina (glej tu Sagadin, sl. 1).¹⁶ Odkriti so bili sledovi različnih dejavnosti, med drugim metalurška oz. livarska delavnica z ostanki šobe za vpihovanje zraka, talilnega lončka, več kalupov za vlivanje bronastih izdelkov in številni amorfní kosi brona kot preostanek metalurškega procesa¹⁷ ter različno drugo orodje, med katerimi na primer vzbujajo pozornost "vrtavka", ki je morda služila pri okraševanju keramike, kruhkov, sirovih hlebcev ali celo tkanin.¹⁸ Na pomembnost in bogastvo kranjske naselbine v času 8./7.st. pr. n. št. pa kaže tudi bogata depojska najdba, ki je prišla na dan pri arheoloških izkopavanjih na Jelenovem klancu. Vsebovala je več stotin bronastih predmetov v skupni teži okrog 20 kg, predvsem kosov sekir različnih tipov. Vrednost depoja ni bila le v nako-pičeni surovini zlitine, temveč bi predmeti lahko bili v uporabi tudi kot domnevno predmonetarno menjalno sredstvo (glej tu Sagadin).¹⁹ Pomenljivo se zdi, da so posamezni kosi uhatih sekir istega tipa, kot so zastopani v tem depoju, bili odkriti tudi v nekaterih drugih krajih na Gorenjskem, npr. v Gorenjah pri Kranju in Kališah pri Železnikih ter na Gobavici nad Mengšem,²⁰ kar govori za živahno izmenjavo in tudi obrtniško dejavnost.

Podobna slika poselitve se kaže tudi na Bledu, čeprav ne povsem enaka, kar je pogojeno z naravno geografsko danostjo. Halštatskodobna naselbina je bila na vzpetini blejskega Gradu. Arheološka izkopavanja Draga Svoljšaka v letih 1985–1989 so namreč na pobočju hriba odkrila naselbinske terase, ki so na osnovi arheoloških najdb datirane v čas od pozne bronaste dobe oz. prehoda v zgodnjo železno dobo pa vse do mlajšega halštatskega obdobja.²¹ Če je naselbina segala prav do vrha – do samega Gradu, kar se zdi zelo verjetno, saj gre za strateško pomembno razgledno točko, pa tega ni

¹⁶ Glej tudi Horvat 1983; Rozman 2004.

¹⁷ Urankar 2012, 51–53, pril. 12, 35, t. 1.

¹⁸ Janežič 2015; Janežič 2021, 35–37, 190–191, kat. št. 83 (vrtavka); ista 2021, 218, kat. št. 232 (cedila); ista 2021, 34–35, sl. 5.1.10 (tkalske uteži in vretenca). Prim. npr. Torkar, Železnikar, Žalohar 2019, 164–165.

¹⁹ Depojska najdba z Jelenovega klanca žal še ni objavljena, a je objava menda v pripravi. Glej Sagadin 2003, 14–16, sl. 15–19. Za interpretacijo tovrstnih depojev v halštatskodobnih naselbinah na območju zahodne in osrednje Slovenije kot posebne vrste svetiščnih zakladov v smislu kapitolskih favis (Favisae Capitolinae) glej Turk 2001; Laharnar, Turk 2017, 88–93.

²⁰ Glej Laharnar, Turk 2017, 89, sl. 100; Turk, Svetličič 2018, 28–30, sl. 3: 1; Ramšak 2008, 16, t. 1: 2; Nanut 2018, 139–147, sl. 11: 3–10.

²¹ Gerbec 2009.

mogoče več preveriti, ker so bile ob gradnji gradu v srednjem veku do skale uničene vse eventualne starejše ostaline.²² Posebna pozornost pa velja pred nedavnim odkritim sledovom naselbine v manjši dolini/kotlini tik pod Grajskim gričem, pri nekdanji grajski Pristavi, ki izkazujejo prazgodovinsko poselitev v več časovnih obdobjih (glej tu Ipavec, Klasinc). Glede na keramične najdbe sodi najstarejša poselitev na tem prostoru v pozno srednjo bronasto dobo oz. zgodnjo stopnjo pozne bronaste dobe, v času Bd C/D-Ha A1.²³ Na istem mestu je sledila ponovna naselitev v zgodnji starejši železni dobi, t.j. v časovnih stopnjah Ha B3/C1 do Ha D1. Kot nakazujejo posamezne najdbe bronastih kačastih in trakastih fibul (glej tu Ipavec, Klasinc t. 11: 93–96), pa je ta naselbina zamrla v teku mlajšega halštatskega obdobja.

Tudi nova arheološka izkopavanja v Mengšu in njegovi neposredni okolici so odkrila naselbinske ostaline iz pozne bronaste in zgodnje železne dobe, ki nakazujejo, da je obstajala tudi tu ob višinski naselbini na hribu Gobavica sočasna nižinska poselitev pod njo – na območju današnjega Mengša (glej tu Železnikar in Škvor Jernejčič *et al.*).²⁴ Pomembno je omeniti, da sta bili na Gobavici izkopani dve depojski najdbi, obdani s kamnitimi zidci. Glede na tip hrambe teh dveh zakladov bronastih predmetov, ki je primerljiv s tistim na Jelenovem klancu v Kranju, lahko sklepamo na podobnost v organiziranosti tezavriranja in kulturnih običajih teh dveh sočasnih gorenjskih naselbin. Hkrati pa je pomenljivo, da so med najmlajšimi predmeti v depojih z Gobavice fragmenti fibul (ločne vaške vozlaste fibule, čolničaste fibule in kačaste/trakaste fibule), ki kažejo na zaključno fazo tezavriranja in s tem morda tudi obstoja te naselbine, kar se je moralo zgoditi v času Ha C2/D1.²⁵ Med najnovjšimi najdbami iz nižinske naselbine iz Mengša sta namreč bronasti trirobi

puščični osti skitskega tipa, ki morda nakazujeta vzrok za zaton tudi te naselbine.²⁶

Pomenljivo je, da tudi prazgodovinska poselitev na območju današnje Ljubljane izkazuje podobno večnivojsko strukturiranost naselbine. Na Grajskem griču so bili kljub obsežni gradnji srednjeveškega gradu in drugim gradbenim posegom vse do najnovjšega časa odkriti sledovi prazgodovinske naselbine. Njeni začetki sodijo po vsej verjetnosti že v zgodnje obdobje pozne bronaste dobe, obstala pa je bolj ali manj kontinuirano vse do halštatskega obdobja (glej tu Vojaković). Obsežna arheološka izkopavanja na območju današnje mestne četrti Prule, poimenovanem Tribuna, pa so pokazala, da je bil intenzivno poseljen tudi predel ob vznožju Grajskega griča, in sicer na njegovi jugozahodni strani, vse do bregov Ljubljanice. Odkrita je bila po ortogonalnem principu zasnovana naselbina, ki je bila skozi čas večkrat obnovljena in tudi prenovljena. Petra Vojaković, ki je natančno proučila vso izkopano gradivo, razlikuje v časovnem razponu med 12./11. in 5./4. st. pr. n. št. pet gradbenih faz,²⁷ katerih datiranje je podprto tudi z rezultati radiokarbonskih analiz (glej tu Vojaković, sl. 1).²⁸ Vsekakor je zanimivo, da je ulični raster z razporeditvijo stavb od II. do IV. faze skoraj povsem enak, t.j. od prehodnega obdobja pozne bronaste v zgodnjo železno dobo in tudi v starejšem halštatskem obdobju, medtem ko kaže naselbina v svoji I. fazi (čas kulture žarnih grobišč) nekoliko drugačno zasnovo, prav tako pa tudi v V. fazi (mlajše halštatsko obdobje). Kot je pokazala podrobna analiza naselbinskih ostalin vključno z drobnimi najdbami, so se v naselbini odvijale različne rokodelske in trgovske dejavnosti. Med njimi vzbujajo posebno pozornost različni metalurški pripomočki, kot so ostanki peči, šobe za podpihovanje ognja z mehovi, kalupi in zatiči za izdelavo kovinskih tulastih predmetov (npr. suličnih osti ali tulastih sekir ipd.) ter ostanki bronaste surovine, kar priča, da je tod cvetela metalurško-livarska obrt (glej tu Vojaković t. 1: 17–18; 3: 78–82; 7: 173–175; 9: 228). Glede na lego naselbine v neposredni bližini Ljubljanice pa sklepamo, da je imela pomembno vlogo tudi kot postojanka ob vodni poti vzdolž Ljubljanice

²² Gabrovec 1960b, 10–11.

²³ Glej tu Ipavec, Klasinc, t. 1. Ker pa analiza keramike še ni v celoti objavljena, gre le za preliminarno oceno.

²⁴ Izkopavanja, ki so potekala leta 2022 na območju nižinske naselbine v Mengšu, je vodil Draško Josipovič. Ljubezno je odstopil obdelavo keramičnih najdb dvema študentoma arheologije z Oddelka za arheologijo FF UL, ki jih bosta proučila v okviru diplomskih oz. magistrskih del pod mentorstvom doc. dr. Mance Vinazza. Za informacije se jim zahvaljujem.

²⁵ Za Gobavico glej Turk 2001, 160–161, sl. 5–6; Pavlin 2003; Pavlin, Turk 2014; Laharnar, Turk 2017, 88–89, sl. 100, 103–105.

²⁶ Za podatek se zahvaljujem kolegici Petri Vojaković (glej tu Vojaković, sl. 11: 3–4). Glej tudi Teržan 1998, 521–526, sl. 8, t. 5.

²⁷ Podrobna analiza gradiva z arheološkega najdišča Tribuna je predložena v disertaciji P. Vojaković, ki pa je žal še neobjavljena: Vojaković 2013.

²⁸ Glej tudi Vojaković 2014.

med Vrhniko in reko Savo, torej ob povezovalni prometni žili med zahodom in vzhodom.²⁹

Na osnovi predstavljenih štirih naselbin sklepamo, da se je na Gorenjskem razvil poseben tip naselbin s poselitvenim jedrom na hribu oz. na naravno zavarovanem kraju, obdanem s strmim pobočjem ali prepadnimi stenami (Blejski grad, Kranj, Ljubljanski grad), ob njegovem vznožju pa je v dolini/kotlini/nizini nastalo naselje – “spodnje mesto”. Kot kaže, ti nižinski predeli naselbin niso bili posebej varovani, saj še ni bila odkrita nobena obrambna struktura. Tak tip naselbin doslej še ni bil zaznan pri drugih halštatskodobnih skupinah na slovenskem ozemlju, zato domneva, da je specifičen za gorenjsko halštatsko skupino. Zdi se verjetno, da so omenjene naselbine – Kranj, Bled, Mengeš in Ljubljana – predstavljale lokalna središča, kajti ob njih je obstajala vrsta drugih naselbin. To so na eni strani višinske naselbine na hribih ali vzpetinah, povečini utrjene naselbine – gradišča, ki so razmeroma številne, a večinoma še neraziskane, zato ostaja njihova časovna opredelitev neznana. Le nekatere izmed njih lahko z gotovostjo pripišemo halštatskemu obdobju, npr. Onger nad Trzinom,³⁰ Šmarjetno goro na desnem bregu Save nasproti Kranja, ki predstavlja sočasni kranjski naselbini zagoneten pendant (glej tu Sagadin), pa Puštal nad Škofjo Loko³¹ in še nekatera druga najdišča na Škofjeloškem,³² Brecljev hrib nad Smlednikom³³ in Vrtničnjak nad Tupaličami pri Preddvoru.³⁴ V kakšnem odnosu so bile med seboj, ostaja do nadaljnjih raziskav odprto vprašanje.

V zadnjih desetletjih pa so bile na Gorenjskem odkrite tudi razmeroma številne visokogorske postojanke, tako v Kamniško-Savinjskih Alpah in Karavankah kot Julijskih Alpah. Med njimi so doslej najstarejše iz pozne bakrene dobe, razmeroma maloštevilne sodijo v pozno bronasto in starejšo železno dobo, številnejše pa so iz poznejših obdobj, iz rimske dobe in zgodnjega srednjega veka.³⁵ Pri tem moramo omeniti, da je bil Bohinjski kot v starejši železni dobi sestavni del svetolucijske kulturne skupine,³⁶ kar verjetno velja tudi za visokogorske postojanke v Julijskih

Alpah. Povezujemo jih s sezonskim pašništvom in planšarstvom, pa tudi z nabiranjem površinske železove rude – bobovca (glej tu Ogrin).³⁷ To pa lahko nakazuje, da v visokogorje Julijskih Alp niso zahajali le iz Posočja in Bohinja, temveč morda tudi iz drugih krajev Gorenjske.

NAČINI POKOPAVANJA IN GROBNI PRIDATKI

V tradiciji kulture žarnih grobišč se je na Gorenjskem običaj sežiga preminulih in žgan pokop obdržal v starejšo železno dobo. To dejstvo je bilo Gabrovcu glavni dokazni razlog za opredelitev Gorenjske kot sestavnega dela ljubljanske skupine. Tako kot žarna nekropola na dvorišču SAZU in Gosposki ulici v Ljubljani³⁸ je tudi halštatskodobno žarno grobišče na Bledu – Pristavi plano (glej tu Bitenc).³⁹ Tudi za žgane grobove v Kranju je veljalo mnenje, da so bili plani.⁴⁰ Poleg planih žganih grobov v Mengšu omenja Gabrovec od tam tudi plane skeletne grobove,⁴¹ prav tako pa so mu bile znane iz Gorenjske številne gomile. Vendar se gomile na Gorenjskem po svoji zgradbi in načinu pokopov bistveno razlikujejo od rodovno-družinskih gomil, značilnih za dolensko halštatsko skupino.⁴² Kot so pokazala izkopavanja gomil v Godeško-Reteških dobrih pri Škofji Loki, tako tista starejšega datuma⁴³ kot tudi najnovejša na Tratah (glej tu Brezigar), je v teh gomilah običajno po en žgan grob, ponekod tudi kot dvojni pokop. Le redke so izjeme z več grobovi, ena takih je gomila v Tupaličah pri Preddvoru, ki jo je na obširni nekropoli na Vrtničnjaku z okrog 40 gomilami raziskal Andrej Valič. V njej je bilo več žganih grobov, nanizanih okoli centralnega groba v kamniti grobni kamri.⁴⁴ Prav na osnovi gomile iz Vrtničnjaka lahko tudi za

³⁷ Glej tudi Ogrin 2018, 43–44, sl. 1–3. Za železovo rudo v obliki bobovca glej Trampuž-Orel 2012, 17–20, sl. 1: 4–5.

³⁸ Glej opombi 5 in 6.

³⁹ Pri tem je morda treba posebej opozoriti na dejstvo, da je na istem mestu, kjer so se razprostirali grobovi iz pozne bronaste in halštatske dobe, bila tudi nekropola s skeletnimi pokopi iz pozne antike in zgodnjega srednjega veka, ki je starejše grobove delno tudi poškodovala. Številni izmed halštatskodobnih grobov so bili obloženi s kamni in/ali z njimi tudi prekriti. Glej Gabrovec 1960 b, 17–18, pril. 1–2.

⁴⁰ Gabrovec 1960a, 14.

⁴¹ Gabrovec 1965, 96–98.

⁴² Primerjaj Gabrovec *et al.* 2006; Gabrovec, Teržan 2008; Teržan 2020, 368–377.

⁴³ Ramšak 2008, 32–71, sl. 27–57, t. 2–6; ista 2009.

⁴⁴ Vojaković 2008, 153–158, sl. 5–7, 12–14.

²⁹ Prim. Dular 2009.

³⁰ Železnikar 2009; ista 2014.

³¹ Ramšak 2008, 28, 72–86, t. 7–14; Leskovar, Vojaković 2018.

³² Glej Ramšak 2008, 10–31; Grahek 2018.

³³ Draksler, Vojaković 2018.

³⁴ Vojaković 2008, 152, sl. 3–4, 9.

³⁵ Horvat 2020, 13, 23, sl. 1, 3–4, t. 1–2.

³⁶ Glej Teržan 2022, 348–350, sl. 1–2; Mlinar, Tecco Hvala 2022, 398–401, sl. 1.

Godeško-Reteške gomile sklepamo, da so imele v središču grobno kamro, bodisi iz kamnov ali pa tudi leseno (glej tu Brezigar).⁴⁵ Tovrstna odkritja so spodbudila revizijo arhivskega gradiva z izkopavanj žganih grobov v Kranju, na podlagi katere je uspelo Brini Škvor Jernejčič pokazati, da v Kranju – na območju Vile Prah in Koroške ceste – ni šlo za plane žgane grobove, temveč da so tam bile gomile. Poleg tega je bila v sredini gomile pri Vili Prah ugotovljena grobna kamra z več žganimi pokopi.⁴⁶ Pred dobrim desetletjem so bile manjše gomile odkrite tudi na Kongresnem trgu v Ljubljani in v njih so bili prav tako žgani grobovi. V njih so zasledili ostaline grobne kamre, v plašču vsaj ene od gomil je bilo več žganih grobov, ob vznožju dveh pa celo trije skeletni pokopi (glej tu Škvor Jernejčič, Vojaković, sl. 3). Pomenljivo pa je, da so bile te gomile očitno sočasne s planimi žarnimi grobovi na nekropoli na dvorišču SAZU in Gosposki ulici, ki sodijo v stopnjo Ljubljana II a-b oz. III.⁴⁷

Če strnemo dosedanje raziskave, se najstarejše gomile z žganimi pokopi pojavijo na Gorenjskem že v začetnem obdobju zgodnje železne dobe, t.j. Ha B3/Ha C1, kar velja za gomilo iz Vrtničnjaka,⁴⁸ gomilo A z Godeško-Reteških dobrav pri Škofji Loki,⁴⁹ gomilo pri Vili Prah v Kranju⁵⁰ in ne nazadnje za vsaj eno izmed gomil na Kongresnem trgu v Ljubljani (glej tu Škvor Jernejčič, Vojaković). Ta način pokopavanja se je obdržal vse do mlajšega halštatskega obdobja, kot to nedvomno dokazujejo Godeško-Reteške gomile, v katerih so med grobnimi pridatki certoške fibule in jugovzhodnoalpska živalska fibula⁵¹ (glej tu Brezigar, t. 1: 2, 6; 2: 8, 17; 4: 16).

Glede na zgradbo gomil s centralno grobno kamro, bodisi zgrajeno iz kamnov bodisi iz lesa ali pa le s posebej prirejenim prostorom za žgan pokop, jim najdemo najboljše in najbližje primerjave onstran Karavank, na Koroškem – v kulturni skupini Breg/Frög in v štajersko-panonski kulturni skupini.⁵² Vendar se je ponekod na Gorenjskem

podobno kot na plani nekropoli na dvorišču SAZU in Gosposki ulici v Ljubljani nadaljevalo pokopavanje v planih žganih grobovih tudi v mlajše obdobje, npr. na Bledu – Pristavi (glej tu Bitenc). To kaže, da je prišlo na Gorenjskem v formativni fazi halštatske kulture pri pogrebnih običajih do sožitja stare tradicije ljubljanske kulture z novostmi nove dobe, ki so se v sklopu verovanjskih predstav manifestirale v novi obliki grobnih spomenikov – v gomilah. Kako ob teh dveh tipih grobov razložiti še skeletne, čeprav le maloštevilne grobove, npr. v Mengšu in na Kongresnem trgu v Ljubljani, pa ostaja zaradi njihovega premajhnega števila težko rešljivo vprašanje (glej tu Škvor Jernejčič, Vojaković in Škvor Jernejčič *et al.*). Kljub razlikam v načinih pokopavanja in obliki grobov pa lahko gomile z žganimi pokopi, za katere kaže, da so prevladujoča oblika grobnih spomenikov na Gorenjskem, označimo kot pomemben element identitete gorenjske halštatske skupine.⁵³

Če se na kratko ozremo še na grobne pridatke, ugotovljamo, da so zaradi tradicije kulture žarnih grobišč razmeroma skromni. Izjeme so le maloštevilne, povečini so to grobne oprave v centralnih grobovih, predvsem ženskih, kajti tudi na Gorenjskem v grobove praviloma niso polagali orožja, zato so moški grobovi težje razpoznavni in opredeljivi. Poskušajmo izluščiti nekaj značilnosti. Med po bogastvu izstopajočimi grobovi je grob 1 z območja Vile Prah, o katerem sta obširno že pisala tako Gabrovec kot Škvor Jernejčič,⁵⁴ zato tu le kratek komentar: v kamniti kamri sta bili dve ali tri ali morda celo štiri trebušaste posode z visokim lijakastim vratom,⁵⁵ podobna posoda je bila tudi v centralnem grobu – grobu 5 – v gomili z Vrtničnjaka pri Tupaličah⁵⁶ in v grobu 18 z Bleda – Pristave.⁵⁷ Zanimivo pa je, da jim je najti dokaj dobre primerjave tako po obliki kot številu v gomili s slavnim grobom z antenskim mečem iz Beljaških Toplic, kjer so bile v kamniti grobni skrinji kar štiri med seboj sicer ne povsem enake, a zelo podobne posode.⁵⁸ Pomenljive se zdijo ne le oblikovne podobnosti posod, temveč tudi njihovo število. Čeprav gre v gomili Vila Prah le domnev-

⁴⁵ Ramšak 2009, 40–46, 53–54, sl. 3, 16, 23.

⁴⁶ Škvor Jernejčič 2017, 119–125, sl. 2–4.

⁴⁷ Primerjaj Gabrovec 1973; Škvor Jernejčič 2014b; ista 2018.

⁴⁸ Vojaković 2008, 158–178, t. 3–4.

⁴⁹ Ramšak 2009, 47, 53, t. 1: 1–4.

⁵⁰ Škvor Jernejčič 2017, t. 1–5.

⁵¹ Ramšak 2009, 47, t. 1: 5–12; 2–3. Za certoške fibule glej tudi Teržan 1976; za jugovzhodnoalpske živalske fibule Teržan 1990, 224–225, karta 21.

⁵² Vojaković 2008, 170–172; Ramšak 2009, 53–55; Škvor Jernejčič 2017, 139. Primerjaj tudi Gleirscher 2011, 42–56.

⁵³ Glej Ramšak 2009, 54–55, sl. 23; Škvor Jernejčič 2017, 130–141, sl. 11.

⁵⁴ Gabrovec, 1960a, 15–18, t. 1–3; Škvor Jernejčič 2017, 125–138, t. 1–5.

⁵⁵ Škvor Jernejčič 2017, t. 3: 8; 4: 1, 3; 5: 1.

⁵⁶ Vojaković 2008, t. 4: 1.

⁵⁷ Gabrovec 1960b, t. 11: 3.

⁵⁸ Luschan 1872; Müller-Karpe 1953; Gleirscher 2008, 213–225, sl. 2a, b; 3; 5–6.

no za štiri podobne posode, pa so bile v grobu 5 gomile z Vrtičnjaka poleg omenjene trebušaste posode tudi štiri elegantne posode z visokimi stožčastimi, konkavno usločenimi vratovi – torej v enakem številu kot v gomili z Beljaških Toplic. Poleg tega je bilo tako v grobni kamri gomile Vila Prah kot v centralnem grobu – grobu 5 – z Vrtičnjaka pridano tudi več kosov pivskega in jedilnega servisa, kot so skledelice/latvice, skodelice in kantár.⁵⁹ Med bogatejše grobove s keramičnimi pridatki sodita tudi grobova 1 in 2 iz Mengša. V grobu 1 vzbujata posebno pozornost visok cilindričen podstavek za posode in skleda na visoki nogi,⁶⁰ ki imata sicer primerjave med bogatim servisom v gomili s Kongresnega trga v Ljubljani (glej tu Škvor Jernejčič, Vojaković, sl. 5-7), a tudi na Koroškem, v gomilah na Bregu/Frögu,⁶¹ od koder so znane v večjem številu. Zato domneva, da izvirajo tovrstne posode iz Gorenjske od tam ali pa so bile narejene po koroških vzorih. Poleg teh izjemnih oblik posod pa je treba v okviru grobnih servisov iz Mengša, Kranja in Ljubljane ter tudi z Vrtičnjaka omeniti še skodele z visokim presegajočim ročajem in situle v glini, okrašene z bronastimi žeblički. Zanje je že Gabrovec zapisal, da so “presenetljivo povezane z zahodom, s svetolucijsko in estensko kulturo”.⁶² Pri tem se zdi, da ne gre le za posamezne dragocene kose, temveč da je zglede za polaganje celih servisov v grob iskati prav v estenski kulturi, kjer je npr. v Padovi in Este najti v grobovih izredno bogate keramične pridatke oz. servise.⁶³ V repertoarju posodja v bogatejših grobovih na Gorenjskem se v zgodnjem halštatskem obdobju odražajo torej elementi, ki

po eni strani kažejo – enako kot gomile z žganim pokopom – tesne stike s koroško kulturno skupino Breg/Frög, po drugi strani pa z estenskim kulturnim prostorom, a vendar z lokalnimi posebnostmi kot kazalci samosvojesti.

Zanimivo pa je, da v mlajšem halštatskem obdobju prevladujejo med keramičnimi grobnimi pridatki nove oblike posod, kot so kelihi, situle, ciboriji in pitosi, okrašeni z rdečimi ali rdeče-črno barvanimi pasovi, kot to dobro ilustrirajo gomile z Godeško-Reteških dobrav in Trat pri Škofji Loki (glej tu Brezigar, t. 2–5),⁶⁴ pa tudi posamezne posode v grobovih iz Kranja⁶⁵ in Ljubljane.⁶⁶ Tovrstne posode tako po okrasu kot tudi tipu so namreč značilnost svetolucijske skupine,⁶⁷ zato jih morda lahko razumemo kot kazalce širjenja interesne sfere svetolucijske skupine proti vzhodu – do Gorenjske.

Kovinski dodatki noše kot grobni pridatki osvetljujejo gorenjsko skupino z nekoliko drugačnega zornega kota. Med najbolj povednimi so fibule, kot sestavni deli predvsem ženske noše. V zgodnji železni dobi prevladujejo predvsem dvozankaste ločne fibule, ki so na Gorenjskem zastopane v različnih variantah. Na Bledu – Pristavi so pogoste razmeroma gracilne fibule, katerih dvozankasti lok je okrašen s finimi prečnimi vrezi, zastopane pa se tudi v Ljubljani, v grobovih na dvorišču SAZU. Že Gabrovec je poudaril, da gre za najstarejše fibule tega tipa na Gorenjskem, s primerjavami na eni strani v Rušah, v najmlajših grobovih ruške žarnogrobiščne skupine v Podravju, v časovni stopnji Ha B3,⁶⁸ na drugi strani pa v alpskem svetu med Bregom/Frögom in Bischofshofnom (glej tu Bitenc, t. 2: 18; 4: 2).⁶⁹ Poleg gladkih, neokrašenih dvozankastih ločnih bronastih in železnih fibul so razmeroma pogoste tudi vaške vozlaste fibule. Te so znane iz grobov na Bledu – Pristavi, iz Kranja – Vile Prah, Stražišča pri Kranju, Ljubljane – z dvorišča SAZU in Kongresnega trga, en fragment pa tudi iz depojske najdbe na Gobavici nad Mengšem in so značilne predvsem za bogato žensko nošo, podobno torej kot v dolenski halštatski skupini, kjer sodijo med

⁵⁹ Vojaković 2008, 158–164, t. 2: 1–2; 3: 1, 6; 4: 14–18. Kantár enakega tipa kot na Vrtičnjaku skupaj s skodelo je v grobu 18 z Bleda – Pristave: glej Gabrovec 1960b, t. 11: 1–2. Za centralno kamro Vile Prah v Kranju glej Škvor Jernejčič 2017, t. 3: 9–10; 4: 4; 5: 2, 23; nizek kantár pa je bil na točki VIII: ista 2017, 147, t. 2: 21. Kot grobni pridelek je kantár znan tudi iz grobov z dvorišča SAZU v Ljubljani: Puš 1971, t. 10: 5; 43: 3.

⁶⁰ Gabrovec 1965, t. 1: 7; 2: 1.

⁶¹ Za podstavek glej Tomedi 2002, t. 49; Ebner-Baur 2020, 120–122, sl. 74–75; za skledelice na visoki nogi Tomedi 2002, 231–233, t. 8: 6; 20, 1–2; 28: 11; 31: 33 itd.; Gleirscher 2011, 82, sl. 2; Ebner-Baur 2020, 116–120, sl. 72 (tip 2 ali 3).

⁶² Gabrovec 1965, 108–109, t. 1: 3–4; 2: 3–4; isti 1960a, 16–17, t. 1: 3, 8; Puš 1971, 55, t. 32: 8; Škvor Jernejčič 2017, t. 2: 1; 3: 10; Vojaković 2008, 158, t. 8: 9.

⁶³ Glej npr. Calzavara, Chieco Bianchi 1976, 229–230, 248–258, t. 48 A; 54: 36–43; 55: 26–27, 31–35; 56–57 A; Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985, t. 224: 1–2; 225: 9–10; 226: 1–3, 7; 229: 1, 13; itd.

⁶⁴ Ramšak 2009, 47–52, t. 1: 6–8; 2: 3–8.

⁶⁵ Škvor Jernejčič 2017, t. 6: 4; 7: 4–7; 8: 1, 6.

⁶⁶ Puš 1982, t. 2: 1; 8: 7.

⁶⁷ Primerjaj Dular 1982, 97–105, sl. 7: 14–17; 9–10.

⁶⁸ Gabrovec 1960b, 65, t. 21: 4; 23: 2; 33: 1; za Ruše glej Müller-Karpe 1959, t. 113: A2; za Ljubljano Puš 1971, t. 49: 3.

⁶⁹ Teržan 1990, 214, karta 8–9; Tomedi 2002, 172–173; t. 22: B3; 86: B1; Ebner-Baur 2020, 130–134, sl. 85: kat. št. 174, 187; 175: 174; 177: 187.

vodilne tipe horizonta Podzemelj.⁷⁰ Omembe vredno je tudi, da so iz Kranja znane tudi posamezne ločne dvozankaste vozlaste fibule vrste 6a, značilne za štajersko halštatsko skupino,⁷¹ pa tudi ločne dvozankaste vozlaste fibule tipa 6b po Gabrovcu, ki so lastne svetolucijski skupini.⁷²

Če smemo v teh gorenjskih grobovih z dvozankastimi vozlastimi ločnimi fibulami domnevati priseljene ženske osebe iz sosednjih kulturnih sredin, pa ostaja do nadaljnjih raziskav le možna domneva.

V nasprotju z bogatimi ženskimi grobovi so moški grobovi mnogo bolj skromni, povečini z bronasto iglo za spenjanje oblačila in posameznimi posodami. V zgodnji železni dobi na Gorenjskem podobno kot v svetolucijski skupini v grobove niso prilagali orožja, izjeme so le maloštevilne. Kot primer naj navedemo le grob 71 z Bleda – Pristave, v katerem so bili fragmenti skledaste čelade, razmetani tudi v neposredni okolici groba, pri čemer gre za tip čelade, značilen predvsem za dolensko kulturno skupino (glej tu Bitenc, t. 3: 8–9; 5: 9–11).

Povsem drugačen spekter grobnih pridatkov pa se kaže v mlajši železni dobi. V grobovih se pojavlja orožje, kot so sulice in sekire (glej tu Brezigar, t. 1: 3–4; 4: 19),⁷³ ponekod tudi negovske čelade. Pri tem se zastavlja vprašanje, ali gre za podoben pojav kot v svetolucijski in notranjski skupini, kjer se prav tako v poznem halštatskem obdobju spremenijo pogrebni običaji in je v grobove pogosteje pridano orožje,⁷⁴ ali pa moramo orožje, zlasti na območju vzhodno od Kamniške Bistrice, med Lukovico in Kamnikom, morda pa tudi v Mengšu in Kranju povezati z ekspanzivno politiko dolenske halštatske skupine. Za slednjo razlago govorita predvsem grobova z negovskimi čeladami iz Nevelj pri Kamniku⁷⁵ in Kope oz.

Kompoljskega hriba pri Lukovici (glej tu Zupan, Fabec, Laharnar),⁷⁶ ki po svoji opremi spominjata na izstopajoče bojevniške grobove v dolenski halštatski skupini kot n.pr. v Novem mestu, na Vačah in na Kovku nad Hrastnikom v Zasavju.⁷⁷ Pri tem pa moramo spomniti, da je pomenljiva predvsem strateška lega teh dveh grobov: s Kope oz. Kompoljskega hriba nad Lukovico je odličen pregled nad pomembno prometno potjo proti prelazu na Trojanah na štajersko stran, Nevlje oz. Vrhpolje pa ležijo ob vstopu v Tuhinjsko dolino, ki prav tako omogoča zložen prehod v Savinjsko dolino, hkrati pa tudi ob poti vzdolž Kamniške Bistrice proti Kamniškemu sedlu – prelazu na Koroško. Očitno je, da sta ti dve komunikaciji proti Savinjski dolini oz. Štajerski in Koroški v poznem halštatskem obdobju pridobili na pomenu, zato ni nujno, da sta bila ta dva bojevnik, katerih visok družbeni položaj označujeta prav negovski čeladi,⁷⁸ v vazalnem odnosu do enega izmed dolenskih halštatskih knezov. Poleg teh dveh negovskih čelad, ki sta značilnega “slovenskega tipa” po Markusu Eggju, razširjenega predvsem na Dolenskem,⁷⁹ pa izvira iz Ljubljane tudi fragment negovske čelade “alpskega tipa”.⁸⁰ Kot že ime tega tipa čelad pove, je izvorno območje le-te ljubljanske čelade iskati v tirolskih ali švicarskih centralnih Alpah in jo prav tako povezujemo z nemirnimi časi s konca halštatskega obdobja, ki so dosegli tudi Ljubljano in Gorenjsko.⁸¹

SKLEPNA BESEDA

V pozni bronasti dobi, v času kulture žarnih grobišč, zlasti v prehodnem obdobju v starejšo železno dobo se je na Gorenjskem izoblikovala posebna kulturna skupina, ki jo označuje vrsta

⁷⁰ Za Bled – Pristavo glej tu Bitenc t. 3: 4; Gabrovec 1960b, 65, t. 30: 1; za Kranj Gabrovec 1960a, t. 2: 8; Škvor Jernejčič 2017, 131–134, t. 1: 4; 16: 1; za Ljubljano Puš 1971, t. 43: 6f; 45: 4; in za Kongresni trg glej tu Škvor Jernejčič, Vojakovič sl. 7–8; za Gobavico Pavlin, Turk 2014, 42–43, sl. 8 b; 9: 5; t. 7: 15. Glej tudi Gabrovec 1970, 9–12, 27–29, karta II, IV, V, VIII.

⁷¹ Škvor Jernejčič 2017, t. 11: 11; Gabrovec 1970, 28, karta IX; Teržan 1990, 215, karta 10.

⁷² Škvor Jernejčič 2017, t. 11: 12; Teržan, Trampuž 1973, 424–426, sl. 2, 1; 3: 3; Gabrovec 1970, 28, karta IX.

⁷³ Prim. npr. Škvor Jernejčič 2017, t. 12: 15.

⁷⁴ Teržan, Trampuž 1973, 434–437, sl. 4.3; 5; t. 20; Teržan 1977; Guštin 1973, 479–480, Sl. 3; Laharnar 2018, 82–87.

⁷⁵ Gabrovec 1950, 88–93, 111, sl. na str. 91, 93; isti 1965, 102, t. 8: 16–18; 9; isti 1985, 8. Povsem nerazumljivo je, zakaj je ime najdišča Nevlje, ki je uveljavljeno v strokovni literaturi

že dobrih 70 let, v najnovejši publikaciji spremenjeno v Vrhpolje, in to brez kakršnekoli razlage in citata: Železnikar *et al.* 2022, 7–13, i. Glej tudi tu Zupan, Fabec, Laharnar.

⁷⁶ Gabrovec 1965, 101, t. 10. Če ta čelada dejansko pripada pred nedavnim z detektorjem odkritemu grobu na Kopi, kot menijo navedeni avtorji prispevka, ni povsem neverjetno, a vendar ostaja le domneva.

⁷⁷ Glej tu Zupan, Fabec, Laharnar; Železnikar *et al.* 2022; Knez 1986, t. 30–36; Božič, Gaspari, Pirkmajer 2020.

⁷⁸ Primerjaj n.pr. Teržan 1985, 90–93, sl. 12–13.

⁷⁹ Egg 1986, 66–78, 220–221, sl. 31, 35; t. 215, 221–222.

⁸⁰ Stare 1954, 93, t. 84: 78; Egg 1979, 199–202, sl. 1, 3; Egg 1986, 95–112, 246–247, sl. 52, 212; Guštin 2019, 375–379, sl. 8.

⁸¹ Za svetolucijsko skupino v poznem halštatskem obdobju glej tudi Teržan 2022, 369–370.

njej lastnih značilnosti: 1 – naselbine v več nivojih z jedrom na vzpetini oz. naravno zavarovanem kraju in spodnjim naseljem v dolini/kotolini, npr. v Kranju, na Bledu, v Mengšu in Ljubljani – za tovrstne naselbine menimo, da predstavljajo središča lokalnega značaja; 2 – žgan pokop tako v planih grobovih/grobiščih kot tudi v gomilah, pogosto s centralnimi grobnimi kamrami; 3 – grobovi so pretežno opremljeni s skromnimi pridatki, izjeme so le nekateri grobovi z večjim številom keramičnih posod, ki tvorijo jedilno-pivske servise. Bogatejši so tudi nekateri ženski grobovi, ki izstopajo po svojem nakitu, med katerim so pomembne fibule različnih tipov kot kazalke stikov s kraji sosednjih kulturnih skupin. Moški grobovi

so povečini bolj skromno opremljeni, v starejšem halštatskem obdobju v njih praviloma ni orožja. Spremembe v prilaganju orožja v grobove so se pojavile v mlajši oz. pozni halštatski stopnji, kar pa ni značilno le na Gorenjskem, temveč je veliko širši fenomen, ki je zajel tudi sosednje pokrajine oz. kulturne skupine.

Kljub očitnim podobnostim in stikom na Gorenjskem živče skupnosti s sosednjimi kulturnimi skupinami, kot so skupina Breg/Frög na Koroškem in štajersko-panonska skupina, estenska in svetolucijska skupina ter dolenska skupina, so razlike med njimi vendarle tako evidentne, da o samosvojesti gorenjske ali gorenjsko-ljubljanske kulturne skupine v halštatskem obdobju ni treba dvomiti.

- BOŽIČ *et al.* 2020 = D. Božič, A. Gaspari, D. Pirkmajer 2020, Poznohalštatska grobova s Kovka nad Hrastnikom v Zasavju / Late Hallstatt burials from Kovka above Hrastnik, in the Zasavje region (central Slovenia). – *Arheološki vestnik* 71, 499–527. (DOI: 10.3986/AV.71.18)
- CALZAVARA, L., A. M. CHIECO BIANCHI 1976, Necropoli. – V: G. Fogolari, A. M. Chieco Bianchi (ur.), *Padova Preromana*, 225–296. – Padova.
- CHIECO BIANCHI, A. M., L. CALZAVARA CAPUIS 1985, *Este 1. Le necropoli Casa di Ricovero, Casa Muletti Prodocimi e Casa Alfonsi*. – *Monumenti antichi* 51, Serie monografica 2.
- DOLINAR, N. 2016, *Neo-eneolitska jama iz Kranja (Neo-eneolithic pit from Kranj)*. – Diplomna naloga / Diploma thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- DRAKSLER, M., P. VOJAKOVIČ 2018, Nova spoznanja o načinu gradnje obrambnega sistema na prazgodovinskem gradišču Brecljev hrib na Gorenjskem / New insights about the defence system of the prehistoric hillfort at Brecljev hrib in the Gorenjska region, Slovenia. – V: M. Črešnar, M. Vinazza (ur.), *Srečanja in vplivi v raziskovanju bronaste in železne dobe na Slovenskem*, 275–297. – Ljubljana.
- DULAR, J. 1982, *Halštatska keramika v Sloveniji. Prispevek k proučevanju halštatske grobne keramike in lončarstva na Dolenjskem (Die Grabkeramik der älteren Eisenzeit in Slowenien)*. – Dela 1. razreda SAZU 23.
- DULAR, J. 2009, Sava v bronasti in železni dobi. – V: J. Peternel (ur.), *Ukročena lepota. Sava in njene zgodbe*, 36–41. – Sevnica.
- EBNER-BAUR, D. 2020, *Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög-Rosegg. Die Grabungen des Bundesdenkmalamtes von 1962 bis 1969*. – *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 354.
- EGG, M. 1979, Einige Fragmente eines zentralalpinen Neugauer Helmes aus Laibach (Ljubljana). – *Archäologisches Korrespondenzblatt* 9/2, 199–202.
- EGG, M. 1986, *Italische Helme. Studien zu den ältereisenzeitlichen Helmen Italiens und der Alpen*. – *Römisch-Germanisches Zentralmuseum Monographien* 11/1–2.
- GABROVEC, S. 1950, Dve novi najdbi čelad s slovenskega ozemlja. – *Arheološki vestnik* 1, 1950, 87–112.
- GABROVEC, S. 1960a, Mesto Kranja v prazgodovini slovenskega ozemlja (La position de Kranj dans la pré-histoire du territoire Slovène). – V: *900 let Kranja. Spominski zbornik*, 11–30, Kranj.
- GABROVEC, S. 1960b, *Prazgodovinski Bled (The prehistory of Bled)*. – Dela 1. razreda SAZU 12/8.
- GABROVEC, S. 1965, Kamniško ozemlje v prazgodovini. – *Kamniški zbornik* 10, 89–134.
- GABROVEC, S. 1964–65, Halštatska kultura v Sloveniji (Die Hallstattkultur Sloweniens). – *Arheološki vestnik* 15–16, 21–63.
- GABROVEC, S. 1966, Zur Hallstattkultur in Slowenien. – *Germania* 44, 1–48.
- GABROVEC, S. 1970, Dvoankaste ločne fibule. Doprinos k problematiki začetka železne dobe na Balkanu in v jugovzhodnih Alpah (Die zweischleifigen Bogenfibeln. Ein Beitrag zum Beginn der Hallstattzeit am Balkan und in den Südostalpen). – *Godišnjak 8, Centar za balkanološka ispitivanja* 6, 5–65.
- GABROVEC, S. 1973, Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji (Zu Beginn der Hallstattzeit in Slowenien). – *Arheološki vestnik* 24 (1975), 338–385.
- GABROVEC, S. 1983, Jugoistočna regija. – V: A. Benac (ur.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV, Bronzno doba*, 21–96. – Sarajevo.
- GABROVEC, S. 1985, Mesto Kamnika v prazgodovini Slovenije. – V: *Kamnik 1229-1979. Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta*, 4–9.
- GABROVEC, S. 1987, Ljubljanska grupa. – V: A. Benac (ur.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja 5. Železno doba*, 178–181. – Sarajevo.
- GABROVEC, S. 1999, 50 Jahre Archäologie der älteren Eisenzeit in Slowenien / 50 let arheologije starejše železne dobe v Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 50, 145–188.

- GABROVEC *et al.* 2006 = S. Gabrovec, A. Kruh, I. Murgelj, B. Teržan 2006, *Stična II/1. Gomile starejše železne dobe. Katalog / Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. Katalog.* – Katalogi in monografije 37.
- GABROVEC, S., B. TERŽAN 2008, *Stična II/2. Gomile starejše železne dobe. Razprave / Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. Studien.* – Katalogi in monografije 38 (2010).
- GASPARI, A. 2014, 22. 2. Ljubljana. NUK II. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014, 386–391.
- GERBEC, T. 2009, *Prazgodovinska naselbina na Bledu, najdišče »pod gradom«.* – Diplomaska naloga / Diploma thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- GERBEC *et al.* 2014 = T. Gerbec, M. Črešnar, J. Lux, K. Čufar, G. Gruden 2014, 18. Kranj. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014, 319–332.
- GLEIRSCHER, P. 2008, Zum Grab des Schwertrügers von der Napoleonwiese über Warmbad Villach (O grobu bojvnika z mečem z Napoleonovega travnika nad Beljaškimi Toplicami). – *Arheološki vestnik* 59, 213–225.
- GLEIRSCHER, P. 2011, *Die Hügelgräber von Frög. Ein eisenzeitliches Herrschaftszentrum in Rosegg.* – Celovec, Ljubljana, Dunaj.
- GRAHEK, L. 2018, Prispevek k poznavanju Selške doline v (starejši) železni dobi / A contribution to the study of the valley of the Selška dolina in the (Early) Iron Age. – V: M. Črešnar, M. Vinazza (ur.), *Srečanja in vplivi v raziskovanju bronaste in železne dobe na Slovenskem*, 363–274.
- GRUDEN, G. 2016, *Prazgodovinske naselbinske najdbe s Savske ceste 10 v Kranju.* – Diplomaska naloga / Diploma thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- GUŠTIN, M. 1973, Kronologija notranjske skupine (Cronologia del gruppo preistorico della Notranjska (Carniola interna)). – *Arheološki vestnik* 24, 461–506.
- GUŠTIN, M. 2019, Zu den alpinen Negauer Helmen aus Reutte (Tirol) und Nesactium (mit einem Beitrag von Kristina Mihovilič). – V: H. Baitinger, M. Schönfelder (ur.), *Hallstatt und Italien. Festschrift für Markus Egg*, Römisch-Germanisches Zentralmuseum Monographien 154, 365–388.
- HORVAT, J. 1983, Prazgodovinske naselbinske najdbe pri farni cerkvi v Kranju (Vorgeschichtliche Siedlungsfunde bei der Pfarrkirche in Kranj). – *Arheološki vestnik* 34, 140–218.
- HORVAT, J. 2020, Arheološke sledi v slovenskem visokogorju / Archaeological traces in Slovene Mountain Areas. – V: M. Ogrin, J. Horvat, J. Bizjak, K. Langus (ur.), *Življenje v Alpah. Zbornik posveta 6. oktobra 2017 v Stari Fužini v Bohinju*, 11–25. – Bohinjska Bistrica.
- JANEŽIČ, P. 2015, *Prazgodovinska naselbina na severnem dvorišču gradu Kheselstein v Kranju.* – Diplomaska naloga / Diploma thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- JANEŽIČ, P. 2021, Prazgodovinsko gradivo. – V: R. Urnkar (ur.), *Kranj, Kieselstein – severno dvorišče. Raziskave 2008–2009.* – Monografije CPA 13, 23–41.
- KNEZ, T. 1986, *Novo mesto 1. Halštatski grobovi / Novo mesto 1. Hallstattzeitliche Gräber.* – Carniola Archaeologica 1.
- LAHARNAR, B. 2018, Med starejšo in mlajšo železno dobo na Notranjskem. – *Goriški letnik* 42, 73–92.
- LAHARNAR, B., P. TURK 2017, *Železnodobne zgodbe s stišišča svetov.* – Ljubljana.
- LESKOVAR, T., P. VOJAKOVIČ 2018, Ostanki prazgodovinskih peči pod gradiščem Puštal nad Trnjem pri Škofji Loki / Remains of prehistoric furnaces below the Puštal hillfort above Trnje near Škofja Loka. – V: M. Črešnar, M. Vinazza (ur.), *Srečanja in vplivi na raziskovanje bronaste in železne dobe na Slovenskem*, 299–316. – Ljubljana.
- LUSCHAN, F. 1872, Eine Begräbnisstätte aus der Bronzezeit bei Villach in Kärnten. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien* 2, 10–18.
- MLINAR, M. 2005, *Čez Most po modrost. Kulturnozgodovinska pot po Mostu na Soči.* – Tolmin.
- MLINAR, M., S. TECCO HVALA 2022, Poselitvena slika posoške / svetolucijske skupine – nova najdišča in spoznanja / Settlement in the Posočje / Sveta Lucija group – new sites and insights. – *Arheološki vestnik* 73, 397–469. (DOI: 10.3986/AV.73.11)
- MÜLLER-KARPE, H. 1953, Das Kriegergrab von Villach. Zum Beginn der Hallstattkultur in den südlichen Ostalpen. – *Carinthia I* 143, 171–180.
- MÜLLER-KARPE, H. 1959, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen.* – Römisch-Germanische Forschungen 22.
- NANUT, T. 2018, Poznobronasto- in železnodobni depojski najdbi iz Dolenjih Raven na Cerkljanskem in s Sv. Jakoba na Kanalskem Kolovratu / Late Bronze and Iron Age hoard finds from Dolenje Ravne near Cerkljano and Sv. Jakob in the Kanalski Kolovrat Hills. – V: M. Črešnar, M. Vinazza (ur.), *Srečanja in vplivi v raziskovanju bronaste in železne dobe na Slovenskem*, 137–161. – Ljubljana.
- OGRIN, M. 2018, Najstarejše postojanke v vzhodnih Julijskih Alpah. – V: M. Zorn, P. Mikša, I. Lačen Benedičič, M. Ogrin, A. M. Kunstelj (ur.), *Triglav* 240, 39–47. – Ljubljana.
- PAVLIN, P. 2003, Gobavica nad Mengšem. – V: G. Štibernik (ur.), *Depoja z gradišča Gobavica nad Mengšem in drugi depoji starejše železne dobe*, 16–17. – Mengeš.
- PAVLIN, P., P. TURK 2014, Starejše železnodobna depoja z Gobavice nad Mengšem / Two Early Iron Age hoards from Gobavica above Mengeš. – *Arheološki vestnik* 65, 35–78.
- PUŠ, I. 1971, *Žarnogrobiščna nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani. Izkopavanja v letih 1964–1965 / Nekropole der Urnenfelderkultur im Hof der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste in Ljubljana. Ausgrabungen in den Jahren 1964–1965.* – Razprave SAZU VII/1.
- PUŠ, I. 1982, *Prazgodovinsko žarno grobišče v Ljubljani / Das vorgeschichtliche Urnengräberfeld in Ljubljana.* – Razprave SAZU XIII/2.
- PUŠ, I. 1983, Pomen ljubljanskega prostora v starejši železni dobi (The Significance of the Ljubljana Region in the Early Iron Age). – *Arheološki vestnik* 24, 386–396.
- RAMŠAK, A. 2008, *Škofjeloško ozemlje v bronasti in železni dobi.* – Diplomaska naloga / Diploma thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- RAMŠAK, A. 2009, Gomile starejše železne dobe na Godeško–Reteških dobavah pri Škofji Loki / Early Iron Age tumuli at Godeško–Reteške dobave near Škofja Loka. – *Arheološki vestnik* 60, 33–61.

- ROZMAN, B. 2004, Keramika iz prazgodovinske naselbine v Kranju (Pavšlarjeva hiša). – *Arheološki vestnik* 55, 55–109.
- SAGADIN, M. 2003, Jelenov klanec v Kranju. – V: G. Štibernik (ur.), *Depoja z gradišča Gobavica nad Mengšem in drugi depoji starejše železne dobe*, 14–16. – Mengeš.
- STARÈ, F. 1954, *Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani (Illyrische Funde aus der Eisenzeit in Ljubljana)*. – Dela 1. razreda SAZU 9.
- SVOLJŠAK, D., J. DULAR 2016, *Železnodobno naselje Most na Soči / The Iron Age Settlement at Most na Soči*. – Opera Instituti archaeologici Sloveniae 33. (DOI: 10.3986/9789612549367)
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2014a, 22.1. Ljubljana, Dvorišče SAZU. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014, 363–385.
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2014b, Žarna nekropola v Ljubljani in preobrazba ljubljanske skupine na prehodu bronaste v železno dobo. – Doktorska disertacija / PhD thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- ŠKVOR JERNEJČIČ 2017, Starejšeželeznodobne gomile na Gorenjskem. Žgani grobovi pri Vili Prah in na Koroški cesti v Kranju / Early Iron Age tumuli in the Gorenjska region. Cremation burials at Vila Prah and Koroška cesta in Kranj. – *Arheološki vestnik* 68, 117–196.
- ŠKVOR JERNEJČIČ 2018, Razmislek o poznobronastodobnih skupnostih iz Ljubljane na podlagi njihovih pogrebnihih običajev in noše / Considerations about Late Bronze Age communities in Ljubljana as revealed by their funerary practices and attires – V: M. Črešnar, M. Vinazza (ur.), *Srečanja in vplivi v raziskovanju bronaste in železne dobe na Slovenskem*, 163–186. – Ljubljana.
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2021, Towards an Absolute Chronology at the Beginning of the Late Bronze Age in Slovenia. New Radiocarbon Dates from Ljubljana. – *Archaeologia Austriaca* 105, 117–148.
- TERŽAN, B. 1976, Certoška fibula / Die Certosafibel. – *Arheološki vestnik* 27, 317–536.
- TERŽAN, B. 1977, O horizontu bojevniških grobov med Padom in Donavo v 5. in 4. stol. pr. n. št. / Horizon of warrior tombs found in the fifth and fourth centuries B.C. in the territory between Po and Danube. – V: M. Guštin (ur.), *Keltske študije*, Posavski muzej Brežice 4, 9–21.
- TERŽAN, B. 1985, Poskus rekonstrukcije halštatske družbene strukture v dolenskem kulturnem krogu / Ein Rekonstruktionsversuch der Gesellschaftsstruktur im Dolensko-Kreis der Hallstattkultur. – *Arheološki vestnik* 36, 77–105.
- TERŽAN, B. 1990, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem / The Early Iron Age in Slovenian Styria*. – Katalogi in monografije 25.
- TERŽAN, B. 1998, Auswirkungen des skythisch geprägten Kulturkreises auf die hallstattzeitlichen Kulturgruppen Pannonies und des Ostalpenraumes, V: B. Hänsel, J. Machnik (ur.), *Das Karpatenbecken und osteuropäische Steppe. Nomadenbewegungen und Kulturaustausch in den vorchristlichen Metallzeiten (4000 – 500 v. Chr.)*, Südosteuropa-Schriften 20, Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 12, 511–560.
- TERŽAN, B. 2020, Dolenjska halštatska skupina. Uvodnik in kratak oris / The Dolenjska Hallstatt Group. An introduction and brief outline. – *Arheološki vestnik* 71, 361–304.
- TERŽAN, B. 2022, Svetolucijska halštatska kulturna skupina. Uvodnik in kratak oris / The Sveta Lucija Hallstatt cultural group. An introduction and brief outline. – *Arheološki vestnik* 73, 347–396. (DOI: 10.3986/AV.71.12)
- TERŽAN, B., N. TRAMPUŽ 1973, Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine (Contributto alla cronologia del gruppo preistorico di Santa Lucia). – *Arheološki vestnik* 24, 416–460.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR (ur.) 2014, *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute Dating of the Bronze and Iron Ages in Slovenia*. Katalogi in monografije 40.
- TOMEDI, G. 2002, *Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög. Die Altgrabungen von 1883 bis 1892*. – *Archaeologia* 14.
- TORKAR *et al.* 2019 = Z. Torkar, J. Železnikar, J. Žalohar 2019, *Odsevi kamniških tisoletij. Kamniško območje od fosilnih najdb do leta 1918*. – Kamnik.
- TRAMPUŽ–OREL, N. 2012, The beginning of iron in Slovenia / Začetki železa na Slovenskem. – *Arheološki vestnik* 52, 249–279.
- TURK, P. 2001, Some aspects of new Late Bronze Age and Early Iron Age hoard-finds from Central Slovenia. – V: A. Lippert (ur.), *Die Drauf-, Mur- und Raab-Region im 1. vorchristlichen Jahrtausend. Akten des Internationalen und Interdisziplinären Symposiums vom 16. bis 29. April 2000 in Bad Radkersburg*. Univeristätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 78, 155–164.
- TURK, P., V. SVETLIČIČ 2018, Nenavadna prazgodovina uhatih sekir. – V: M. Črešnar, M. Vinazza (ur.), *Srečanja in vplivi v raziskovanju bronaste in železne dobe na Slovenskem*, 25–38. – Ljubljana.
- URANKAR, R. 2012, *Arheometrične raziskave kovinskih izdelkov in polizdelkov iz bronaste dobe ter rude na Slovenskem*. – Doktorska disertacija / PhD thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- VOJAKOVIČ, P. 2008, Starejšeželeznodobna gomila z Vrtnjaka nad Tupaličami pri Preddvoru na Gorenjskem (The Early Iron Age tumulus from Vrtnjak above Tupaliče near Preddvor, Slovenia). – *Arheološki vestnik* 59, 149–188.
- VOJAKOVIČ, P. 2013, *Prazgodovinska Emona. Novo odkrita protourbana naselbina na Prulah in njeno mesto v času in prostoru*. – Doktorska disertacija / PhD thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani (neobjavljeno / unpublished).
- VOJAKOVIČ, P. 2014, 22.3. Ljubljana, Tribuna. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014, 392–412.
- ŽELEZNIKAR, J. 2009, *Ongrovci, prvi Trzinci – arheološke priče preteklosti*. – Kamnik.
- ŽELEZNIKAR, J. 2014, 17. Trzin. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014, 313–318.
- ŽELEZNIKAR *et al.* 2022 = J. Železnikar, M. Zupan, B. Laharnar, B. Križ, P. Stipančič 2022, *Skrivnostne poti negovskih čelad. Halštatski knezi med Kamnikom in Novim mestom*. – Kamnik.

The Gorenjska region in the Hallstatt period An introduction and brief outline

Translation

The fifth scientific symposium in honour of Acad. Prof. Dr Stane Gabrovec was held in 2021, again dedicated to the Hallstatt cultural groups in Slovenia. More specifically, this *Gabrovec Day* presented the new archaeological investigations in the region of Gorenjska as the final chapter in the Early Iron Age series (see *Arheološki vestnik* 70–73). The success of the symposia that were very well received both at home and abroad even gave rise to the desire to continue this annual event.¹ The fifth symposium was postponed several times due to the pandemic and finally held as late as 16 September 2021; it was well-attended and comprised eleven lectures. Most lecturers, to our dismay not all, have submitted their written contributions to be published in this volume of the *Arheološki vestnik* journal and their articles bring important new findings and new insights into the cultural group that inhabited Gorenjska in the Early Iron Age.

Stane Gabrovec first studied the prehistory of Gorenjska for his dissertation (1961)² and later published his research findings in comprehensive articles dealing with Kranj (1960a), Bled (1960b) and the Kamnik area (1965), but also in a contribution to the fundamental discussion on the Hallstatt period in Slovenia (1964–65 and 1966).³ In them, he outlined the main characteristics of the Early Iron Age material culture in Gorenjska that he interpreted as a mixture of cultural elements of the Sveta Lucija and Dolenjska groups. Such an interpretation holds true to this day. He used the chronological framework of these two entities to date the Hallstatt-period finds from Gorenjska, which were relatively few in number at that time. The rich burial of a woman in Kranj, in Grave 1 of the Vila Prah site, even served as the leading repre-

sentative of the female costume in the Podzemelj 2 horizon, within the chronology of the Dolenjska Hallstatt group.⁴

In his later works, when the prehistoric urn cemetery at the Dvorišče SAZU (translated as the SAZU courtyard) and Gosposka ulica sites in Ljubljana had been integrally published,⁵ Gabrovec introduced the term ‘the Ljubljana culture’.⁶ In addition to Ljubljana, it comprised archaeological sites in Dolenjska such as the urn necropoleis in the Mokronog and Novo mesto areas, but also those in Gorenjska all to Bled.⁷ He sought the beginnings of the Ljubljana group in the Urnfield culture, defining them as the Ljubljana I phase correlated with the Ha B1 phase of the Urnfield culture.⁸ Several burials in the Pristava cemetery at Bled also date to this phase (see in this volume Bitenc, Pl. 1: 17–23; 4: 13–14). In the most recent studies, however, Brina Škvor Jernejčič has shown that the earliest burials in the Ljubljana urn necropolis at the Dvorišče SAZU site are even earlier, with the results of radiocarbon analyses pointing to the initial phases of the Late Bronze Age, *i.e.* BA D/Ha A1⁹. This in turn suggests that the term ‘Ljubljana group’ of the Urnfield period (Ha A–Ha B) is only applicable to sites in central Slovenia; they are distinct from those of the Urnfield Dobova group in the Posavje and eastern Dolenjska regions, but also from those of the Ruše group in Podravje attributable to the Late Bronze Age or the Urnfield culture.¹⁰ However, in the period of transition into the Early Iron Age,

⁴ Gabrovec 1960a, Pl. 1–3; *idem* 1964–65, 32; *idem* 1966, 24–26, Fig. 2–3.

⁵ Starè 1954; Puš 1971; *idem* 1982; *idem* 1983.

⁶ Gabrovec 1973; *idem* 1983; *idem* 1987.

⁷ Gabrovec 1973, 348; *idem* 1987; *idem* 1999, 150, 155–156, 178, 180–181.

⁸ Gabrovec 1973, 351–355; *idem* 1983b.

⁹ Škvor Jernejčič 2014a; *idem* 2021. For the dating of the burials excavated at the NUK II site, see Gaspari 2014, 386–391, Fig. 22. 2. 1–5.

¹⁰ The radiocarbon dating of some graves from Ljubljana as early as the 13th century BC raises several questions including the extent of the phenomenon that these early beginnings of the Ljubljana group represent, but also which Late Bronze Age sites in central Slovenia can be ascribed to it and what is its/their relation to the settlement of the Oloris-Podsmreka horizon.

¹ The next thematic series will be dedicated to the new archaeological research on the Bronze Age. The first symposium of the series was held on 26 May 2022 and presented the new investigations in north-eastern Slovenia, more precisely in the Prekmurje and Štajerska regions; the lectures will be published in the following volume of *Arheološki vestnik* (AV).

² Stane Gabrovec defended his doctoral thesis on the prehistory of Gorenjska (*Prazgodovina Gorenjske*) at the University of Zadar.

³ See Gabrovec 1960a, 14–21; *idem* 1960b; *idem* 1965, 95–113; *idem* 1964–65, 25; *idem* 1966, 5–9, 24–26, Fig. 2–3.

sites in Gorenjska and in Ljubljana, similarly also those in Dolenjska and other cultural groups, reveal marked changes on different cultural levels (such as burial rite and material culture); these changes are also highlighted in the contributions below.¹¹ In our opinion, a new cultural entity formed in Gorenjska as well, rooted in the tradition of the Urnfield culture of the Ljubljana group, but incorporating new elements brought on by the new zeitgeist of the Hallstatt period; we therefore propose the primary use of the name Gorenjska, or at least Gorenjska-Ljubljana Hallstatt cultural group.

SETTLEMENT PATTERN AND SETTLEMENTS

In recent decades, archaeological excavations in Gorenjska were limited to rescue investigations as part of heritage protection measures, hence our knowledge of both settlements and cemeteries from the Early Iron Age remains fairly modest. There are, however, certain observations that we can make, particularly relating to the issues of settlement.

The region of Gorenjska is geographically clearly delimited with the Karavanke Mountains and the Kamnik-Savinja Alps in the north and northeast, as well as the Julian Alps and the mountains of Škofjeloško hribovje and Polhograjski dolomiti in the west. In contrast, it is open towards the south, both along the plain of the River Sava towards the southeast and onto the vast Ljubljansko barje in the south, the latter representing a marshland barrier. In addition to the high mountains – with their impressive backdrop – the region is marked by the wide plain along the River Sava between Jesenice and Ljubljana, in which mostly elevated or naturally defended locations along the fringes of the Sava and associated valleys were selected for habitation (Fig. 1).

One of the most prominent locations is certainly in Kranj, perched on a plateau high above the canyon of the River Kokra at its confluence with the River Sava. Numerous rescue archaeological excavations in the present-day city centre of Kranj, but also at the Na Lajhu site at the foot of Pungart have shown that this location was first inhabited in the Late Neolithic or Early Copper Age,¹² and then again in the Late Bronze Age and even more so in Ha B2–3 and Ha C, *i.e.* the Initial Early Iron Age, when habitation was

most intensive. This appears to have been followed by a brief period of adversity, and then a new rise in the Late Hallstatt period, *i.e.* the Certosa and Negova horizons (see in this volume Sagadin).¹³ In its location, the Hallstatt-period settlement in Kranj is similar to that at Most na Soči, which was also established on a promontory high above the canyon confluence of the Rivers Soča and Idrijca.¹⁴ What is intriguing is that the settlement in Kranj extended across two levels, covering not only the high plateau of the promontory enclosed by the two rivers, but also the terrace at the Na Lajhu site below, just above the River Sava. Archaeological, dendrochronological and radiocarbon analyses have revealed that buildings on this lower terrace were first constructed around 800 BC, then renovated between 750 and 670 BC, dating the habitation of the terrace to the transition or formative phase of the Initial Early Iron Age and developed Ha C.¹⁵ The currently available evidence does not indicate the role of this lower settlement by the Sava, whether it was a harbour and ford, possibly also connected with a river crossing. The raised core of the settlement extended on the plateau from Pungart at the southern end to the city square of Maistrov trg and further north, possibly even to the present-day Hotel Creina (see in this volume Sagadin, Fig. 1).¹⁶ This part of the settlement revealed remains of different activities including a metallurgy workshop or foundry, unearthing the remains of a nozzle for blowing air, a melting pot, several moulds for casting bronze objects and numerous amorphous pieces of bronze as the remains of the metallurgic process,¹⁷ but also a variety of other tools that include a special implement in the form of a notched pivot that may have been used to decorate pottery, bread, cheese or even textile.¹⁸ The importance and prosperity of the Kranj settlement in the 8th/7th centuries BC

¹³ I refer to the contributions of the Gabrovec Day in this volume of *Arheološki vestnik* with the names of the respective authors only (*e.g.* see in this volume Sagadin). Rafko Urankar, Polona Janežič and Gregor Gruden, who reported on the archaeological excavations in Kranj, were unfortunately not able to submit their contributions for this volume; we are therefore all the more thankful to Milan Sagadin for granting our request and preparing an overview of the archaeological investigations in Kranj.

¹⁴ Cf. Svoljšak, Dular 2016, 11–15, Fig. 1–3; Mlinar 2005, 4, 11, 16–17.

¹⁵ Gerbec *et al.* 2014, 319–332; also see Gruden 2016.

¹⁶ Also see Horvat 1983; Rozman 2004.

¹⁷ Urankar 2012, 51–53, App. 12, 35, Pl. 1.

¹⁸ Janežič 2021, 35–37, 190–191, Cat. No. 83 ('notched pivot'); *idem* 2021, 218, Cat. No. 232 (colanders); *idem* 2021,

¹¹ Also see Škvor Jernejčič 2014b; *idem* 2018.

¹² Dolinar 2016.

can also be gleaned from the rich hoard find that came to light during the archaeological excavation at Jelenov klanec just at the edge of (or just below) the settlement plateau. It was composed of several hundred items, mostly fragments of axes of different types, the value of which was not only in the roughly 20 kg of the metal alloy, but also in their presumed use as a pre-monetary currency of exchange (see in this volume Sagadin).¹⁹ It is important to note that individual pieces of shaft-hole axes of the same type also came to light in several other sites across Gorenjska, namely Gorenje near Kranj, Kališe near Železniki and Gobavica above Mengeš,²⁰ indicating lively exchange and artisanal activities.

A roughly similar situation can be observed at Bled, with the dissimilarities attributable to the differences in the natural setting. The settlement was established on the hill of Blejski grad, now occupied by Bled Castle. The archaeological excavations that Drago Svoljšak led in 1985–1989 revealed habitation terraces on the slope of the hill that the recovered small finds dated from the Late Bronze and transition to the Initial Early Iron Age to the Late Hallstatt period.²¹ It is not possible to verify whether the settlement also extended across the hilltop – though this is highly likely given the strategic prominence of the hilltop offering an unimpeded view across a wide area – as the medieval construction of the castle removed all previous remains down to the bedrock.²² An important recent discovery is the settlement traces in a small valley or basin below the castle hill of Bled, at the former castle outbuildings (the Pristava site), which span several periods (see in this volume Ipavec, Klasinc). The pottery finds suggest that the earliest habitations here date to the late part of the Middle Bronze Age and the early part of the Late Bronze Age, *i.e.* BA C/D–Ha A1.²³ The same spot was also settled in the Initial Early

Iron Age, *i.e.* from Ha B3/C1 to Ha D1. Finds of bronze serpentine and band-bow fibulae (see in this volume Ipavec, Klasinc Pl. 11: 93–96) show that this settlement was abandoned during the Late Hallstatt period.

Recent archaeological excavations in and around Mengeš also brought to light settlement remains from the Late Bronze and Early Iron Ages. They indicate a hilltop settlement on Gobavica and contemporaneous habitations below it, in the area of the present-day town of Mengeš (see in this volume Železnikar and Škvor Jernejčič *et al.*).²⁴ We should also mention two hoard finds, enclosed with small stone cassettes (walls), that came to light on Gobavica. The deposition circumstances of the two bronzework hoards, which are comparable with those of the hoard from Jelenov klanec in Kranj, suggest similarities in hoarding and common cult practices in these two contemporary settlements in Gorenjska. The chronologically last items of the Gobavica hoard include fragments of fibulae (Vače knobbed bow fibula, boat and serpentine/band bow fibulae) that date the final phase of hoarding and with it possibly the end of the settlement to Ha C2/D1.²⁵ The recent-most finds from the lowland settlement in Mengeš also revealed two bronze trilobate arrowheads of the Scythian type, which may indicate the reason for the decline of this settlement as well.²⁶

The prehistoric settlement in present-day Ljubljana also shows habitation structured in several levels. Traces of a hilltop settlement came to light on top of Grajski grič, surviving the construction of the medieval castle and later construction works up to the present. This settlement most likely began in the early part of the Late Bronze Age and existed more or less continuously throughout the Hallstatt period (see in this volume Vojaković). The extensive archaeological excavations at the Tribuna site, in the Prule area of Ljubljana, have revealed that the foot

34–35, Fig. 5.1.10 (loom weights and spindle whorls). Cf. e.g. Torkar, Železnikar, Žalohar 2019, 164–165.

¹⁹ The hoard find from Jelenov klanec has unfortunately not yet been published (in preparation); see Sagadin 2003, 14–16, Fig. 15–19. For the interpretation of such hoards in Hallstatt-period settlements of western and central Slovenia as sanctuary offerings in the sense of *favissae Capitolinae*, see Turk 2001; Laharnar, Turk 2017, 88–93.

²⁰ See Laharnar, Turk 2017, 89, Fig. 100; Turk, Svetličič 2018, 28–30, Fig. 3: 1; Ramšak 2008, 16, Pl. 1: 2; Nanut 2018, 139–147, Fig. 11: 3–10.

²¹ Gerbec 2009.

²² Gabrovec 1960b, 10–11.

²³ See in this volume Ipavec, Klasinc, Pl. 1. This is a preliminary dating pending the final publication of the site and the results of the pottery analysis results.

²⁴ Draško Josipovič led the 2022 excavations in the area of the lowland settlement in Mengeš. He kindly enabled the recovered small finds to be studied at the Department of Archaeology, University of Ljubljana, where two students will analyse them as part of their diploma or master's theses under the mentorship of Manca Vinazza. I thank them for the information.

²⁵ For Gobavica, see Turk 2001, 160–161, Fig. 5–6; Pavlin 2003; Pavlin, Turk 2014; Laharnar, Turk 2017, 88–89, Fig. 100, 103–105.

²⁶ I thank Petra Vojaković for the information (see in this volume Vojaković, Fig. 11: 3–4). Also see Teržan 1998, 521–526, Fig. 8, Pl. 5.

of the hill was also inhabited, more precisely the southwestern foot with the settlement reaching to the banks of the River Ljubljana. It had an orthogonal layout and witnessed several repairs and modifications. Petra Vojaković carefully studied the excavated finds and distinguished between five construction phases spanning from the 12th/11th to the 5th/4th centuries BC,²⁷ the dating of which is supported by the results of the radiocarbon analyses (see in this volume Vojaković, Fig. 1).²⁸ Interestingly, the street grid and the disposition of the buildings is almost identical in Phases II to IV, *i.e.* from the transition period between the Late Bronze Age to the Initial Early Iron Age and in the Early Hallstatt period, but differs slightly from those of Phase I (Urnfield culture period) and also Phase V (Late Hallstatt period). The detailed analysis of the habitation remains and recovered small finds revealed that a variety of artisanal and trading activities took place within the settlement. Particularly prominent are the various metallurgic remains such as furnaces, bellows nozzles, moulds and clay or stone supports as casting implements for the production of metal socketed artefacts (spearheads, socketed axes and others), which is evidence of a lively metallurgic-casting activity (see in this volume Vojaković, Pl. 1: 17–18; 3: 78–82; 7: 173–175; 9: 228). The location of this lower settlement in the immediate proximity to the river also suggests that it played an important role as a post on the navigable Ljubljana between Vrhnika and its confluence with the Sava, *i.e.* the main communication connecting East and West.²⁹

The four settlements presented above indicate that a special settlement type developed in Gorenjska, with a habitation core on the hilltop or naturally protected location surrounded by steep or precipitous slopes (Blejski grad in Bled, Kranj, Grajski grič in Ljubljana and Gobavica above Mengeš) associated with a 'lower city' in the valley/plain below. The lower settlements thus far revealed no defensive structures, suggesting they were not especially protected. Such a settlement type has as yet not been detected in other Hallstatt groups in Slovenia and appears to have been specific to the Gorenjska Hallstatt group. It seems likely that these settlements – Kranj, Bled, Mengeš and Ljubljana – were local centres associated with a series of other

settlements. They were also established on hills or other elevated spots, *i.e.* hillforts, and are relatively numerous but mostly unexplored and hence unclear as to their dating. Only some of them can reliably be attributed to the Hallstatt period, for example Onger above Trzin,³⁰ Šmarjetna gora on the right bank of the Sava as an intriguing pendant to the contemporary settlement in Kranj (see in this volume Sagadin), as well as Puštal above Škofja Loka³¹ and several other sites in the Škofja Loka area,³² Brecljev hrib above Smlednik³³ and Vrtičnjak above Tupalič near Preddvor.³⁴ The relationship between the main and these settlements remains open pending further investigations.

In recent decades, there were also relatively numerous high-altitude posts unearthed in Gorenjska, more precisely in the Kamnik-Savinja Alps, the Karavanke Mountains and the Julian Alps. The earliest date to the Late Copper Age, relatively few are from the Late Bronze and Early Iron Ages, while their numbers again rise in later periods, from the Roman and the early medieval periods.³⁵ We should mention that the area of Bohinjski kot formed part of the Sveta Lucija cultural group in the Early Iron Age,³⁶ as it is also likely for the high-altitude sites in the Julian Alps. They are associated with seasonal pasturing and dairy farming, but also with surface collection of pisolitic iron ore (see in this volume Ogrin).³⁷ This suggests, however, that the high mountains of the Julian Alps might have been visited not only from the Posočje and Bohinj areas, but potentially also from other areas of Gorenjska.

BURIAL RITES AND GRAVE GOODS

Following the tradition of the Urnfield culture, the practice of cremation burial in Gorenjska continued into the Early Iron Age. Gabrovec saw this as the main evidence to define Gorenjska as a component part of the Ljubljana cultural group. Similarly as the urn necropolis at the Dvorišče

²⁷ Petra Vojaković provided a detailed analysis of the small finds from the archaeological site at Tribuna in her as yet unpublished dissertation: Vojaković 2013.

²⁸ Also see Vojaković 2014.

²⁹ Cf. Dular 2009.

³⁰ Železnikar 2009; *idem* 2014.

³¹ Ramšak 2008, 28, 72–86, Pl. 7–14; Leskovar, Vojaković 2018.

³² See Ramšak 2008, 10–31; Grahek 2018.

³³ Draksler, Vojaković 2018.

³⁴ Vojaković 2008, 152, Fig. 3–4, 9.

³⁵ Horvat 2020, 13, 23, Fig. 1, 3–4, Pl. 1–2.

³⁶ See Teržan 2022, 348–350, Fig. 1–2; Mlinar, Tecco Hvala 2022, 398–401, Fig. 1.

³⁷ Also see Ogrin 2018, 43–44, Fig. 1–3. For the pisolitic iron ore, see Trampuž-Orel 2012, 17–20, Fig. 1: 4–5.

SAZU and Gosposka ulica sites in Ljubljana,³⁸ the Hallstatt-period necropolis at the Pristava site in Bled was also a flat urn cemetery (see in this volume Bitenc).³⁹ The cremation graves from Kranj are also believed to have been flat burials.⁴⁰ In addition to flat cremations, Gabrovec mentioned flat inhumation graves at Mengeš,⁴¹ as well as numerous tumuli from the Gorenjska region. Having said that, the tumuli in Gorenjska differ substantially in their structure and burial rite from the clan-family tumuli that characterise the Dolenjska Hallstatt group.⁴² The excavations of the tumuli at Godeško-Reteške dobrane near Škofja Loka, both those excavated some years ago⁴³ and those most recently discovered at Trate (see in this volume Brezigar), have revealed they mostly held a single cremation, in some cases a double burial. Only rare tumuli have several burials. Andrej Valič investigated one of these at Tupaliče near Preddvor, which formed part of a vast necropolis of roughly 40 tumuli on Vrtnjak. The tumulus in question contained several cremations arranged around the central burial in a chamber built of stone.⁴⁴ The remains of this tumulus also allow us to infer a similar central burial chamber, of either stone or wood, in the tumuli from Škofja Loka (see in this volume Brezigar).⁴⁵ These discoveries led to a revision of the archival records from the excavations of the cremations at Kranj, in which Brina Škvor Jernejčič was able to show that the graves at the Vila Prah and Koroška cesta sites were not flat, but rather tumulus burials. She was also able to establish that the tumulus at the Vila Prah site had a burial chamber in the centre containing several cremations.⁴⁶ Just over a decade ago, small tumuli with cremation graves came to light at Kongresni trg in Ljubljana. Few revealed the remains of a burial chamber, in one case encircled by several cremations, as well as three inhumations

at the edge of tumuli (see in this volume Škvor Jernejčič, Vojaković, Fig. 3). It is important to note that these tumuli were apparently contemporaneous with the nearby flat urn necropolis at the Dvorišče SAZU and Gosposka ulica sites in Ljubljana dating to the Ljubljana IIa–b and III phases.⁴⁷

To sum up the currently available evidence, the earliest tumuli with cremation burials in Gorenjska date to the beginning of the Initial Early Iron Age, *i.e.* Ha B3/Ha C1; such early examples are Tumulus 8 from Vrtnjak,⁴⁸ Tumulus A from Godeško-Reteške dobrane near Škofja Loka,⁴⁹ the tumulus at Vila Prah in Kranj⁵⁰ and at least one of the tumuli from Kongresni trg in Ljubljana (see in this volume Škvor Jernejčič, Vojaković). However, the grave goods found in the tumuli from the Škofja Loka area include Certosa fibulae and an eastern Alpine zoomorphic fibula⁵¹ (see in this volume Brezigar, Pl. 1: 2, 6; 2: 8, 17; 4: 16) that clearly show this burial rite was practised to the Late Hallstatt period.

The closest parallels in both form and geography for the structure of the tumuli, with a central burial chamber of stone or wood, or only with a specially arranged spot for a cremation burial, are known from beyond the Karavanke Mountains, in Carinthia – more precisely in the Frög/Breg and the Styrian-Pannonian cultural groups.⁵² In Gorenjska, burial in flat cremation graves continued in several places, for example at Pristava in Bled (see in this volume Bitenc), and in the Ljubljana cemetery (both the Dvorišče SAZU and Gosposka ulica sites). The burial rite in the formative phase of the Hallstatt culture in Gorenjska thus reflects a coexistence of the old tradition of the Ljubljana Urnfield culture and the new zeitgeist of the Hallstatt period that manifested in the realm of religious beliefs in a new form of funerary monuments – tumulus. Alongside cremation burials in flat and tumulus necropoleis, there is also a small number of inhumation graves, though the paucity of available evidence (Mengeš and Kongresni trg in Ljubljana) does not yet allow us to draw reliable explanations (see in this volume Škvor Jernejčič, Vojaković and Škvor Jernejčič *et al.*). Despite the differences in the burial rite and

³⁸ See Notes 5 and 6.

³⁹ We should note that the spot used for the Late Bronze Age and Hallstatt-period cemetery was reused for an inhumation necropolis in Late Antiquity and the early medieval period, which partly damaged the earlier graves. Many Hallstatt-period graves were lined and/or covered with stones. See Gabrovec 1960 b, 17–18, App. 1–2.

⁴⁰ Gabrovec 1960a, 14.

⁴¹ Gabrovec 1965, 96–98.

⁴² Cf. Gabrovec *et al.* 2006; Gabrovec, Teržan 2008; Teržan 2020, 368–377.

⁴³ Ramšak 2008, 32–71, Fig. 27–57, Pl. 2–6; *idem* 2009.

⁴⁴ Vojaković 2008, 153–158, Fig. 5–7, 12–14.

⁴⁵ Ramšak 2009, 40–46, 53–54, Fig. 3, 16, 23.

⁴⁶ Škvor Jernejčič 2017, 119–125, Fig. 2–4.

⁴⁷ Cf. Gabrovec 1973; Škvor Jernejčič 2014b; *idem* 2018.

⁴⁸ Vojaković 2008, 158–178, Pl. 3–4.

⁴⁹ Ramšak 2009, 47, 53, Pl. 1: 1–4.

⁵⁰ Škvor Jernejčič 2017, Pl. 1–5.

⁵¹ Ramšak 2009, 47, Pl. 1: 5–12; 2–3. For the Certosa fibulae, also see Teržan 1976; for the eastern Alpine zoomorphic fibulae, see Teržan 1990, 224–225, Map 21.

⁵² Vojaković 2008, 170–172; Ramšak 2009, 53–55; Škvor Jernejčič 2017, 139. Also cf. Gleirscher 2011, 42–56.

the form of the graves, the tumuli with cremations that appear to be the predominant form of funerary monuments in Gorenjska can nevertheless be seen as an important element of the identity of the Gorenjska Hallstatt group.⁵³

A brief overview of the grave goods reveals they are relatively modest, in line with the Urnfield culture tradition. There are few exceptions, primarily the outfits of the individuals buried in central graves, most of them women; we should note that the population of Gorenjska did not have the custom of placing weapons in graves, which makes male burials difficult to identify. The rich graves do show some common traits. The burial that stands out is Grave 1 from the Vila Prah site; both Gabrovec and Škvor Jernejčič already published an extensive study and discussion on this burial,⁵⁴ hence I shall only offer brief remarks here. Its stone burial chamber held two, three or possibly even four vessels with a high funnel-shaped neck,⁵⁵ which have parallels from the central burial – Grave 5 – in Tumulus 8 on Vrtičnjak near Tupaliče⁵⁶ and from Grave 18 at Pristava in Bled.⁵⁷ In both form and number, they also have fairly close parallels from the renowned grave with an antennae sword from Warmbad Villach/Beljaške Toplice, where the stone cist contained as many as four similar, though not completely identical vessels.⁵⁸ What is striking is not only the formal, but also numerical similarity. Whereas Grave 1 of the tumulus at Vila Prah only presumably held four similar vessels, Grave 5 of Tumulus 8 on Vrtičnjak reliably contained the above-mentioned vessels, as well as four elegant vessels with a high concave neck – the same number as in the tumulus at Warmbad Villach. A further similarity is that both the burial chamber at Vila Prah and the central burial or Grave 5 on Vrtičnjak held several pieces of a ceramic set for drinking and eating such as dishes, bowls, cups and a kantharos.⁵⁹ The rich

graves with pottery goods further include Graves 1 and 2 from Mengeš. Standing out in the former is a high cylindrical vessel stand and a dish with a high pedestal,⁶⁰ which have parallels in the rich pottery set from one of the tumuli at Kongresni trg in Ljubljana (see in this volume Škvor Jernejčič, Vojaković, Fig. 5–7), but also in Carinthia, in the tumuli at Frög/Breg⁶¹ that yielded a greater number of such items. This gave rise to the hypothesis that such vessels from Gorenjska either originate from Carinthia or were modelled on Carinthian examples. In addition, the funerary pottery sets from Mengeš, Kranj and Ljubljana, but also Vrtičnjak include bowls with a high handle and ceramic situlae decorated with bronze studs. In connection with these, Gabrovec already observed that they were ‘surprisingly connected with the West, with the Sveta Lucija and Este cultures.’⁶² Moreover, they do not appear to be just individual valuable items, but rather indicate we are dealing with the practice of placing complete sets imitating that in the Este culture, where graves (for example from Padova and Este) held very rich pottery goods in sets.⁶³ The array of vessels in the rich Early Hallstatt graves of Gorenjska thus mirrors close ties with the Carinthian Frög/Breg cultural group (similarly as tumuli with cremation burials, as already mentioned above), on one side, and with the Este cultural area, on the other, though with local traits as expressions of individuality.

Interestingly, the pottery grave goods of the Late Hallstatt period predominantly consist of new forms such as goblets, situlae, pedestal dishes and pithoi, decorated with red and red-black painted bands; this is observable in the finds from the tumuli at Godeško-Reteška dobrava and Trate near Škofja Loka (see in this volume Brezigar, Pl. 2–5),⁶⁴ but

⁵³ See Ramšak 2009, 54–55, Fig. 23; Škvor Jernejčič 2017, 130–141, Fig. 11.

⁵⁴ Gabrovec, 1960a, 15–18, Pl. 1–3; Škvor Jernejčič 2017, 125–138, Pl. 1–5.

⁵⁵ Škvor Jernejčič 2017, Pl. 3: 8; 4: 1, 3; 5: 1.

⁵⁶ Vojaković 2008, Pl. 4: 1.

⁵⁷ Gabrovec 1960b, Pl. 11: 3.

⁵⁸ Luschan 1872; Müller-Karpe 1952; Gleirscher 2008, 213–225, Fig. 2a, b; 3; 5–6.

⁵⁹ Vojaković 2008, 158–164, Pl. 2: 1–2; 3: 1, 6; 4: 14–18. A kantharos of the same type as the one from Vrtičnjak came to light in Grave 18 at Pristava in Bled, together with a bowl: see Gabrovec 1960b, Pl. 11: 1–2. For the central burial chamber at Vila Prah in Kranj, see Škvor Jernejčič

2017, Pl. 3: 9–10; 4: 4; 5: 2, 23; the low kantharos was found at Spot VIII: *idem* 2017, 147, Pl. 2: 21. As grave goods, kantharoi also came to light at Dvorišče SAZU in Ljubljana: Puš 1971, Pl. 10: 5; 43: 3.

⁶⁰ Gabrovec 1965, Pl. 1: 7; 2: 1.

⁶¹ For the stand, see Tomedi 2002, Pl. 49; Ebner-Baur 2020, 120–122, Fig. 74–75; for the dishes on a high pedestal, see Tomedi 2002, 231–233, Pl. 8: 6; 20, 1–2; 28: 11; 31: 33 and others; Gleirscher 2011, 82, Fig. 2; Ebner-Baur 2020, 116–120, Fig. 72 (Type 2 or 3).

⁶² Gabrovec 1965, 108–109, Pl. 1: 3–4; 2: 3–4; *idem* 1960a, 16–17, Pl. 1: 3, 8; Puš 1971, 55, Pl. 32: 8; Škvor Jernejčič 2017, Pl. 2: 1; 3: 10; Vojaković 2008, 158, Pl. 8: 9.

⁶³ See e.g. Calzavara, Chieco Bianchi 1976, 229–230, 248–258, Pl. 48 A; 54: 36–43; 55: 26–27, 31–35; 56–57 A; Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985, Pl. 224: 1–2; 225: 9–10; 226: 1–3, 7; 229: 1, 13; and others.

⁶⁴ Ramšak 2009, 47–52, Pl. 1: 6–8; 2: 3–8.

also individual vessels from the graves in Kranj⁶⁵ and Ljubljana.⁶⁶ In both decoration and type, such vessels are characteristic of the Sveta Lucija group⁶⁷ and may be seen as indications of an eastward spread of the Sveta Lucija interest sphere – to Gorenjska.

The metal pieces of costume as grave goods shed light on the Gorenjska group from a slightly different angle. The most diagnostic among them are fibulae that are mainly associated with the female costume. Most common in the Initial Early Iron Age are two-looped bow fibulae, with those from Gorenjska belonging to different variants. At Pristava in Bled, the most frequent examples are relatively slender with the bow decorated with fine transverse incisions; such examples also came to light in Ljubljana, more precisely in the graves excavated at the Dvorišče SAZU site. Gabrovec already noted that these were the earliest fibulae of the type in Gorenjska, with eastern parallels at Ruše, more precisely in the last of the graves of the Ruše Urnfield culture group in the Podravje region, dating to Ha B3.⁶⁸ This fibula type is also spread in the Alpine area between Frög/Breg and Bischofshofen (see in this volume Bitenc, Pl. 2: 18; 4: 2).⁶⁹ In addition to the plain, undecorated two-looped bow fibulae of bronze and iron, the Vače knobbed fibulae (Type 5a according to Gabrovec) are also known. Examples came to light in the graves at Pristava in Bled, Vila Prah in Kranj, Stražišče near Kranj, as well as Dvorišče SAZU and Kongresni trg in Ljubljana, one fragment also in the hoard from Gobavica above Mengeš. They are primarily characteristic of rich female costumes similarly as in the Dolenjska Hallstatt group, where they are among the leading types of the Podzemelj horizon.⁷⁰ Interestingly, the fibulae from Kranj also include there are two-looped knobbed bow fibulae of Type 6a, which are characteristic of the Štajerska Hallstatt

group,⁷¹ and two-looped knobbed bow fibulae of Type 6b after Gabrovec, which are typical pieces of the female attire of the Sveta Lucija group.⁷²

The graves with two-looped knobbed bow fibulae (of the Types 5 a, 6a, 6b) from Gorenjska allow the hypothesis that these fibulae are indications of foreign women, who perhaps married or migrated here from neighbouring countries or cultural groups/milieus; it is a hypothesis awaiting more compelling evidence.

In contrast with the rich graves of women, the burials of men are considerably more modest and most only hold a bronze dress pin and some pottery. The people inhabiting Gorenjska in the Initial Early Iron Age did not have the habit of placing weapons and other pieces of military equipment in graves, similarly as in the Sveta Lucija group. Exceptions are rare, for example Grave 71 from Pristava in Bled that contained fragments of a Šmarjeta-type helmet, with additional fragments scattered around the grave pit; it is helmet type primarily characteristic of the Dolenjska cultural group (see in this volume Bitenc, Pl. 3: 8–9; 5: 9–11).

A completely different array of grave goods has been observed for the Late Hallstatt period. Graves now hold weapons such as spears and axes (see in this volume Brezigar, Pl. 1: 3–4; 4: 19),⁷³ some also Negova helmets. This raises the question of whether we are dealing with a phenomenon similar to that in the Sveta Lucija and Notranjska groups, where the Late Hallstatt period brings a change in the burial customs and weapons become more frequent items in graves,⁷⁴ or whether we should link the weapons, particularly in the area east of Kamniška Bistrica, between Lukovica and Kamnik, but possibly also in Mengeš and Kranj, with the expansive tendencies of the Dolenjska Hallstatt group. Speaking in favour of the latter is primarily the two graves with a Negova helmet from Nevlje near Kamnik⁷⁵ and Kope or Kompoljski hrib near Lukovica (see in this

⁶⁵ Škvor Jernejčič 2017, Pl. 6: 4; 7: 4–7; 8: 1, 6.

⁶⁶ Puš 1982, Pl. 2: 1; 8: 7.

⁶⁷ Cf. Dular 1982, 97–105, Fig. 7: 14–17; 9–10.

⁶⁸ Gabrovec 1960b, 65, Pl. 21: 4; 23: 2; 33: 1; for Ruše, see Müller-Karpe 1959, Pl. 113: A2; for Ljubljana, see Puš 1971, Pl. 49: 3.

⁶⁹ Teržan 1990, 214, Maps 8–9; Tomedi 2002, 172–173; Pl. 22: B3; 86: B1; Ebner-Baur 2020, 130–134, Fig. 85: Cat. Nos. 174, 187; 175: 174; 177: 187.

⁷⁰ For Pristava in Bled, see in this volume Bitenc Pl. 3: 4; Gabrovec 1960b, 65, Pl. 30: 1; for Kranj, see Gabrovec 1960a, Pl. 2: 8; Škvor Jernejčič 2017, 131–134, Pl. 1: 4; 16: 1; for Ljubljana, see Puš 1971, Pl. 43: 6f; 45: 4; and for Kongresni trg, see in this volume Škvor Jernejčič, Vojaković. Pl. 7–8; for Gobavica, see Pavlin, Turk 2014, 42–43, Fig. 8 b; 9: 5; Pl. 7: 15. Also see Gabrovec 1970, 9–12, 27–29, Maps II, IV, V, VIII.

⁷¹ Škvor Jernejčič 2017, Pl. 11: 11; Gabrovec 1970, 28, Map IX; Teržan 1990, 215, Map 10.

⁷² Škvor Jernejčič 2017, Pl. 11: 12; Teržan, Trampuž 1973, 424–426, Fig. 2, 1; 3: 3; Gabrovec 1970, 28, Map IX.

⁷³ Cf. e.g. Škvor Jernejčič 2017, Pl. 12: 15.

⁷⁴ Teržan, Trampuž 1973, 434–437, Fig. 4.3; 5; Pl. 20; Teržan 1977; Guštin 1973, 479–480, Fig. 3; Laharnar 2018, 82–87.

⁷⁵ Gabrovec 1950, 88–93, 111, fig. on p. 91, 93; *idem* 1965, 102, Pl. 8: 16–18; 9; *idem* 1985, 8. For more than seventy years, the site was well-known in professional literature under the name Nevlje, but has recently been changed to Vrhpolje without providing any explanation

volume Zupan, Fabec, Laharnar),⁷⁶ the contents of which are similar to the outstanding warrior burials of the Dolenjska Hallstatt group such as are known from Novo mesto, Vače and Kovk above Hrastnik in the Zasavje region.⁷⁷

What is particularly striking is the strategic location of the sites with the two burials containing a Negova helmet: Kope or Kompoljski hrib offers an unimpeded view of the major communication towards the Trojane Pass and the Štajerska region, whereas Nevlje or Vrhpolje lies at the entrance into the Tuhinj Valley that provides a gently ascending passage into the Savinja Valley, but also leads along Kamniška Bistrica towards the pass of Kamniško sedlo and further on to Carinthia. These two lines of communication, *i.e.* towards the Savinja Valley with Styria and towards Carinthia undoubtedly became more important in the Late Hallstatt period, hence the two warriors, whose high standing was expressed in the respective Negova helmets,⁷⁸ were not necessarily vassals to one of the princes of Dolenjska. In addition to these two Negova helmets, which are of a characteristically 'Slovenian type' according to Markus Egg that is mainly known in Dolenjska,⁷⁹ a fragment of a Negova helmet of the 'Alpine type' came to light in Ljubljana.⁸⁰ As the name suggests, the origin of the latter type is to be sought in the Alps, more precisely the Tyrolean or Swiss central Alps; they are linked to the turbulent times towards the end of the Hallstatt period and apparently also reached Ljubljana and Gorenjska.⁸¹

CONCLUSIVE REMARKS

A special cultural group formed in Gorenjska in the Late Bronze Age, especially in the time of

the Late Urnfield culture and even more so in its transition to the Early Iron Age, which has a number of distinguishing features: 1 – settlements extend on several levels with the core on the top of a hill or naturally protected raised ground and a lower part in the valley/plain below; such settlements have been identified in Kranj, Bled, Mengeš and Ljubljana and may be seen as local centres; 2 – cremation burial in both flat and tumulus graves/cemeteries, the tumuli frequently with central burial chambers; 3 – graves with mostly modest goods, with the exceptions being burials with a large number of ceramic vessels forming sets for drinking and eating. The rich graves mostly belong to women, standing out in their jewellery that includes fibulae of different types as indicators of connections with neighbouring cultural groups. Men are buried with modest goods, in the Early Hallstatt period commonly without weapons. These begin to be placed in graves in the Late Hallstatt period, which is a phenomenon not limited to Gorenjska, but rather observable much wider, across the adjacent regions and cultural groups.

The community living in Gorenjska had clear commonalities and connections with neighbouring cultural groups such as the Frög/Breg group in Carinthia and the Styrian-Pannonian group, the Este and Sveta Lucija, as well as Dolenjska groups. In spite of several, although different commonalities with each other of them, there are also clearly observable differences that reveal a specific and well-distinguishable nature of the Gorenjska or Gorenjska-Ljubljana cultural group living here in the Hallstatt period.

Translation: Andreja Maver

as to the reason for the change: Železnikar *et al.* 2022, 7–13, i. Also see in this volume Zupan, Fabec, Laharnar.

⁷⁶ Gabrovec 1965, 101, Pl. 10. The authors of the article on this site in this volume raise the possibility that the Negova helmet belonged to the grave recently unearthed on Kopa using a metal detector; although not impossible, the possibility remains hypothetical.

⁷⁷ See in this volume Zupan, Fabec, Laharnar; Železnikar *et al.* 2022; Knez 1986, Pl. 30–36; Božič, Gaspari, Pirkmajer 2020.

⁷⁸ Cf. *e.g.* Teržan 1985, 90–93, Fig. 12–13.

⁷⁹ Egg 1986, 66–78, 220–221, Fig. 31, 35; Pl. 215, 221–222.

⁸⁰ Stare 1954, 93, Pl. 84: 78; Egg 1979, 199–202, Fig. 1, 3; Egg 1986, 95–112, 246–247, Fig. 52, 212; Guštin 2019, 375–379, Fig. 8.

⁸¹ For the Sveta Lucija group in the Late Hallstatt period, also see Teržan 2022, 369–370.

Biba Teržan
Univerza v Ljubljani
Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete
Aškerčeva 2
SI-1000 Ljubljana
Ljubinka.Terzan@ff.uni-lj.si